

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO

J. JEGOROV

ÜHISKONDLIK-POLIITILINE
KORD JA ÕIGUS EESTIS
XIII-XVI SAJANDIL

TARTU 1960

ARH

A-23478

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

RIIGI JA ÕIGUSE AJALOO KATEEDER

J. JEGOROV

ÜHISKONDLIK-POLIITILINE
KORD JA ÕIGUS EESTIS
XIII-XVI SAJANDIL

TARTU 1960

Тартуский государственный университет
г. Тарту, ул. Юликооли, 18
Ю. Егоров
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТРОЙ И ПРАВО
ЭСТОНИИ В XIII-XV СТОЛЕТИИ
На эстонском языке

35

Vastutav toimetaja P. Vihalem
Korrektor E. Oja

=====

TRÜ Rotaprint 1960. Trükipoognaid 3,75.
Tir. 200 eks. MB 07011. Tell. nr. 422.

Hind rbl. 1.15
1961.a. - rbl.0.12

Kõesolev õpik-konspekt on ette nähtud õigusteadus-
konna statsionaarsetele ja mittestatsionaarsetele üliõpilas-
tele Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo omandamiseks.

Samuti saavad õpik-konspekti osaliselt kasutada I
kursuse üliõpilased NSV Liidu riigi ja õiguse ajaloo õppimisel.

I. POLIITILISE AJALOO PÕHIMOMENDID.

Feodaalsuhete kujunemise algust Eesti maa-alal ei saa veel täpselt määrata, kuid võib arvata, et feodaalsuhete kujunemise alguseks Eesti alal oli X sajand. Alates XI-XII sajandist kujunes Eesti maa-alal varajane feodalistlik ühiskond, kuid säilisid veel ürgkogukondliku korra elemendid; eraomandi tekkimise ja klassivastuolude leppimatuse tulemusena tekkisid varajasele feodalismile omased riiklikud ja õiguslikud moodustised. Selle kohalike riiklike ja õiguslike vormide arengu- protsessi katkestas aga XIII sajandi algul toimunud saksa ja skandinaavia feodaalide vallutuspoliitika. Feodaalsuhete edasine arenemine alates XIII sajandist toimus juba saksa ja taani röövvallutajate võimu all, ning riiklike ja õiguslike asutisi loodi ja arendati vallutajate võimu kindlustamise vahendina. XIII sajandil algas Eesti alal feodaalse killustumise ajajärg, kusjuures kogu riiklik võim oli juba täielikult röövvallutajate kättes ning viimased kasutasid eksploateeritavate mahasurumiseks osaliselt enne maa vallutamist Eesti alal kaju-

nenud vahkordi. Vallutajad ei toonud endaga feodalismi, kuid vallutusega kiirenes feodaalsuhete kujunemise protsess ning Eesti alal tekkisid XIII sajandil feodaalsed riigikesed.¹ Esi-
mesi sajandeid pärast Eesti maa-ala vallutamist iseloomustab majanduslike sidemete nõrkus maa üksik-osade vahel ja ühtse poliitilise keskvõimu puudumine. Seepärast nimetataksegi seda ajajärku feodaalse killustumuse ajajärguks. Eesti maa-alal oli feodaalne killustumus kui feodalismi iseloomulik arenguetapp asetatav XIII-XVI sajandisse.

Eesti maa-ala vallutamine saksa ja taani feodaalide poolt "ristiretkes" Balti rahvaste vastu XIII sajandil pani aluse Vana-Liivimaa (lad.Livonia, sks.Alt-Livland) loomisele, mis hõlmas üldiselt nüüdisaegse Eesti NSV ja Läti NSV territooriumi. Saksa-Rooma riigi keisrite ja paavsti kuuria poliitilised eesmärgid nõudsid Vana-Liivimaal alaliselt nendest sõltuvate feodaalvalduste loomist² selleks, et kehtestada kontroll Balti mere üle ning avaldada sellega poliitilist survet Rootstile, Poolale ja Norrale. Eriti tähtis oli platsdarmi kindlustamine kallaletungiks slaavi maadele, millega saksa feodaalid taotlesid uute maade anastamist. 1242.a.Jäälahing peatas saksa rööv vallutajate edasilikumise itta. "Tung itta" ("Drang nach Osten")³ poliitika realiseerimisest olid tollal huvitatud Saksa-Rooma riigi keisrid koos Rooma paavsti kuuriaga. Nende huvide ühtimine oligi selle koostöö aluseks. Koloniseerimise organiseerimine ja juhtimine kuulus katoliku kirikule, feodaalide-ristirüütlite ja kolonistide põhimassi moodustasid aga väikeaadlikud, "... kes võiksid seal varustada

¹ Feodalismi arengu kohta vt. Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest, Tallinn 1954, lk. 25-26.

² vt. K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 8, изд. 2-е, lk. 52.

³ "Drang nach Osten" - "tung itta" poliitika oli saksa feodaalide poliitika, mis oli peamiselt suunatud slaavi maade vallutamisele ning slaavi rahvaste alistamisele.

oma raha vajavaid nooremaid vendi s i s s e t u l e k u t e g a , m õ i s a t e g a j a a m e t i k o h t a d e g a".¹

Vallutajate kolonistidena "... saksa kodanikud ühinesid rüütlitega, sest neil oli lubatud "r a j a d a" yabu l i n n u..."² Koos vallutajatega tulid kohalikku rahvast rõhuma katoliku kiriku vaimulikud ning kujunesid vürstkonnad-piiskopkonnad. Tähtsat osa Eesti maa-ala vallutamises etendas Mõõgavendade (kuni 1237) ja sellele järgnevalt Saksa Ordu, kes kogu oma ajaloo vältel oli paavstluse ustavaks toeks ta reaktioonilises poliitikas. Vaimulikud rüütliordud loodi XII sajandil Palestiinas ristsõdade ajal. Ordud püüdsid juba tekkimise hetkest peale luua enesele materiaalselt baasi väljaspool Palestiinat. Selleks loodi ordu osakonnad Euroopas ning ordu astus ühendusse Euroopa feodaalidega. Saksa Ordu oli üks kolmest suuremast vaimulikust rüütliordust, mis tekkis ristsõdade ajal. Saksa Ordusse võeti aadli päritoluga saksa rüütleid. Saksamaal oli rohkesti vaesunud rüütleid ja feodaalide teenijaid, kes elatusid riisumisest ja röövimisest. XIII sajandil toodi ordu Balti mere äärde ning võitluse käigus paganlike preislastega saavutas Saksa Ordu poliitilise ülemvõimu Preisimaal, kusjuures põliselanikud preislased hävitati metsikult. Kasutades ära paganate-vastase võitluse loosungit ja toetudes Saksa-Rooma riigi materiaalselele ressurssidele, teostab Saksa (Teutooni) Ordu "Drang nach Osten" poliitikat. Veel enne Saksa Ordu saabumist Balti mere äärde oli liivlaste alal loodud Saksa ekspansiooni platsdarm Mõõgavendade Ordu näol (1202-1204. aastal). See sõjalis-klerikaalne organisatsioon eksisteeris kuni 1237.aastani, mil ta purustatud riismed liideti Saksa Orduga. Moodustati Saksa Ordu Liivimaa haru (nn.Liivi Ordu), mis eksis-

¹ Архив Маркса и Энгельса, т. V, Государственное издательство политической литературы, 1938, lk. 344.

² ibidem, lk. 342.

teeris 1237.-1561.aastani, kujutades endast Saksa Ordu üht osa. Vallutatud Eesti maa-ala oli jagatud piiskoppide, ordu ja Taani valdusteks (kuni 1346.a.), kusjuures hegemoonia pärast toimus võitlus Liivi ordu ja Riia peapiiskopkonna vahel. Ordu, olles nii majanduslikult kui sõjaliselt tugevaim Vana-Liivimaa feodaalvõim, püüdis vabaneda Riia peapiiskopi alluvusest ja saavutada poliitilist hegemooniat kogu Liivimaa üle.

Vana-Liivimaa riiklik süsteem oli XVI sajandi esimeseks pooleks sisemiselt juba tugevasti õnnestatud ning maa poliitiline killustumus muutunud üha enam sotsiaalmajandusliku arengu piduriks. Ainult tänu toetusele, mida Vana-Liivimaa feodaalsed rõhujad said paavstilt ja Saksa-Rooma riigi feodaalidelt, ning ühtsuse puudumisele Balti rahvaste vahel, õnnestus võõramaalastest feodaalidel üle 300 aasta teostada Baltimaades oma reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat. Nõrgad majanduslikud sidemed Eestimaa osade vahel ja tsentraliseeritud riigivõimu puudumine avaldasid kahjustavat mõju Eesti rahva edaspidiseski ajaloos. See pidurdas eesti rahva kujunemisprotsessi, mis algas juba enne vallutajate sissetungi. Poliitiline killustumus määras Vana-Liivimaa mahajäämusele. See paistab eriti teravalt silma, kui võrrelda viimase arengut naabermaadega, kus toimus riiklik tsentraliseerimise protsess. Balti rahvaste võitlus anastajate vastu, lahkkelid Liivimaa ordu ja Riia peapiiskoppide vahel nõrgestasid tunduvalt Vana-Liivimaad XV-XVI sajandiks. Oluline oli siin ka Saksa Ordu purustamine ühendatud leedu, poola, vene, tšehhi jõudude poolt. Preisimaal Tannenbergi (Grünwaldi) lahingus 1410.aastal ja kolmeteistkümnenda sajandis sõjas (1454-1466), mille tulemusena Poola sai osa oma põlisvaldustest tagasi ning Saksa Ordu võimu alla jäi ainult osa Ida-Preisimaast. Saksa Ordu kõrgmeister oli sunnitud end tunnistama Poola vasalliks.

Saksa Ordu Preisi haru sekulariseeriti (kiriku maad, varad ja õigused ilmlikustati) 1525.a. Kujunes Preisi hertsogkond (Poola vasallina). Sellega kadus Saksa Ordu Preisi haru. Nõrgenes ka rooma-katoliku kiriku positsioon Euroopas. Liivi läänimehed-rüütlid omalt poolt, taotledes reformatsiooni abil

vabanemist katoliikliku ordu ja piiskoppide ülemvõimust ning taotledes haarata viimase maavaldusi (mõisaid), ühinesid lõplikult (1554.aastaks) kirikliku reformatsiooniga. Sellega aga kaotasid nad omakorda katoliku kiriku toetuse. Reformatsioon õnnestas ordu ja piiskoppide poliitilise võimu aluseid Vana-Liivimaal. Saksa Ordu Preisi haru likvideerumisega kadus Liivi Ordu tähtsaim tugipunkt ja seljatagune. Ka killustatud Saksa-Rooma riik ei olnud suuteline efektiivselt abistama Vana-Liivimaa feodaale.

Sõjaline nõrkus ja poliitiline isoleeritus muutus Vana-Liivimaale saatuslikuks siis, kui XVI sajandil astuvad Balti merel välja tugevad riigid Taani, Rootsi ja Poola ning idas Vene (tsaari-) riik. Vana-Liivimaa rahvaste rõhujad nägid tsentraliseeritud Vene riigis peamist ohtu oma eksisteerimisele. Mitmesugused katsed takistada Vene maade ühendamisprotsessi olid tulemusteta.

1558.-1583.a. Liivi sõjas varisesid 1561.aastal Vana-Liivimaa feodaalsed riigikesed kokku vene sõjavägede poolt antud löökide ja sisevastuolude tõttu.

II. ÜHISKONDLIK KORD.

Feodaalses riigis seisid vastamisi kaks põhilist klassi. Üks nendest klassidest oli feodaalide ja teine feodaalselt sõltuvate või pärisorjuses viibivate talupoegade klass, kellele hiljem lisandus linnade arenemisega linna käsitöölise kiht. Nende kahe klassi vahel käis kogu feodaalaja jooksul äge võitlus. Feodaalkorra peajooneks oli klassivõitlus eksploateerijate ja eksploateeritavate vahel.

Feodaalse ühiskonna üheks tähtsaks iseärasuseks oli maaomandi hierarhiline struktuur, millega seoses valitsevas klassis kujunes feodaalne astmestik ja seisuslik kord. Maaomandi hierarhiline struktuur seisnes selles, et kõik maaomanikud olid üksteisega seotud hierarhiliste suhete kaudu, moodustades omapärase "ühiskondliku püramiidi". Selle "püramiidi" aluse moodustas pärisorjuses olev ja feodaalselt sõltuv talupoegkond. Marx ja Engels kirjutavad "Saksa ideoloogias": "Maa-

omandi hierarhiline struktuur ja sellega (feodalismiga -J.J.) seotud relvastatud kaaskondade süsteem andsid aadlile võimu pärisorjade üle¹. Feodaalse maaomandi hierarhiline struktuur ühendas Eesti maa-alal asuvat ekspuataatorit Lääne-Euroopa tolleaegsete võimutippudeni. Seisuslik kord tähendas valitsevale klassile erakordseid õigusi maa valdamisele ja pärisorjadele, monopoli osavõtuks poliitilisest elust, millest oli väljalülitatud pärisorjastatud talurahvas ja milleks osalisi õigusi saavutasid vaid vähesed linlased. Seisuslik jaotus väljendas nii tegelikku kui ka formaalset ebavõrdsust, mis valitses feodaalühiskonnas.

Eesti maa-alal esines lisaks feodaalsele rühumisele antud perioodil veel rahvuslik rühumine. Kohalik ladvik (eestlased) kaotas seoses maa vallutamiselega pea oma maad jm. varad ning kujunes vallutajaist (sakslased, osaliselt taanlased) koosnev feodaalide klass. Ka linnades said valitsevaks kihiks muulased (sakslased), kes alistasisid eestlasi nii kaubanduse kui ka käsitöö valdkonnas.

Nii linnades kui ka maal käis teoorjuslik-pärisorjusliku süsteemi väljaarenemine käsitöös taluraha klassivõitluse kasvuga, toimus äge klassivõitlus ekspuataatorite ja ekspuateeritavate klasside vahel.

V a l i t s e v a k l a s s i k o o s e i s u k u u l u s i d :

1) suurfeodaalid - maahärrad (maaisandad-läänihärrad), kes läänistasid maid². Siia kuulusid ordumeister ja piiskopid

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, изд. 2-е, Ик. 23.

² Lääni õiguse alusel kasutamiseks antud maatükki nimetati lääniks (feodiks). Feod tähendab maad (samuti ka ametit või tulu), mida vasall sai senjöörilt pärilikuks valduseks teenistuse (kas sõjalise, administratiivse või kohtuliku) tingimusel. Sõltuvussuhete korraldajaks vasalli ja süzeräänni vahel oli nn. vasalliteet ehk läänileping, mis, olles kahepoolne, reguleeris mõlemate poolte õigusi ja kohustusi. Süzerääni ümbritsevad sõjamehed olid temaga seotud vasalli ustavusvandega samuti kui teisedki süzeräänist sõltuvad feodaalid. Vasallisõltuvusse vastuvõtmise tseremooniaga käis kaasas vasalli poolt antav truudusevanne oma senjöörile. Igaüks, kes eespool mainitud aktide tagajärjel sai ühe või teise senjööri vasalliks, sai temalt lääni, kusjuures lääni üleandmise tseremooniat senjööri poolt vasallile nimetati investituuriks. Piiskopid ja Taani kuningas läänistasid maid.

(Tartu, Saare-Lääne) kes peale selle, et olid feodaalse vürst-konna eesotsas, pidasid kõrgeid katoliku vaimulikkonna ameteid.¹ Feodaalide valitseva ladviku hulka kuulusid ka toomkapitlid, ordukomtuurid ja foogtid. Nemaid maid ei läänistatud, nad haldasid ordu ja piiskopkondade maid. Vanaduselatise-na eraldati orduvendadele teatud väikemõisad;

2) kesk- ja väike-feodaalid, keda oli kõige rohkem Harjus ja Virus², piiskopkondade maadel oli neid vähem ning kõige vähem ordumaadel. Neile anti läänioiguse alusel ülalmainitud suurfeodaalide maid. Nende vasallide seast kujunes välja rüütliseisus, millesse kuulusid ka ordu rüütlivennad. Vasallide korporatsioonid ehk nn. rüütelkonnad kujunesid välja Eesti alal XIII-XIV saj. maahärrade alade käupa.

Taani ja saksa feodaalid haarasid endi kätte kogu maaomanduse, mis oli aluseks eesti talurahva pärisorjastamisel.³ Esialgu esines väike arv eesti soost väikefeodaale, kes võitluse käigus (näit. 1343-1345 talupoegade sõjas) kas hävitati või saksastusid.⁴

Kogu feodaalsuhete edasiareng toimus olukorras, kus teravad klassivastuolud põimusid rahvuslike vastuoludega.⁵

Eesti alal leidsid esialgu peamiselt nn. meeslähänd. 1315.a. oli Taani kuningas Erik VII Menved sunnitud oma vasallidele andma nn. Valdemar-Eriku läänioiguse, millega meeslähän muutus pärandatavaks otsesele meessoost järglasile alanevas joonel, s.o. isalt pojale. Kui aga vasallile meessoost

¹ Maahärra - Taani kuningas - müüs 1346. aastal oma valdused Põhja-Eestis ordule.

² vt. Eesti NSV ajalugu, toimetanud A. Vassar, I köide, kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni, Tallinn 1955, lk. 165 jt.

³ Taani päritoluga läänimehi oli väga vähe ja need saksastusid sageli.

⁴ Jüriöö ülestõusu kohta vt. Hoeneke, Bartholomäus, Liivimaa noorem riimkroonika 1315-1348. Trükiks ette valmistanud S. Vahre, Tallinn 1960; Eestlaste ja venelaste ühised võitlused saksa feodaalide vastu eesti talurahva ülestõusu ajal 1343-1345.a. "Nõukogude Kool" 1953, nr. 4, lk. 206-212.

⁵ vt. Eesti NSV ajalugu, toimetanud K. Siilivask, Tallinn 1960, lk. 30 - 41.

järeltulijad puudusid, siis langes lään valbevarana läänihärrale tagasi. 1329.a. oli Taani kuningas laiendanud pärimisõiguse ka tütardele. 1397.a. ordu kõrgmeisteri poolt antud nn. Jungingeni armukirjaga muudeti Harju-Virumaal läänid pärandatavaks mõlemale soole ning ka kõrval-sugulasastmeis kuni 5 põlvni. Sellega siis muutusid vasallide valdused XIV sajandi lõpul pärandatavaks nii mees- kui naisliinis, millega praktiliselt kadus lään tagasimineku senjööri käsutusse. XIII saj. lõpust alates hakkasid saksa feodaalid ulatuslikumalt elama asuma oma valdustesse, rajades seal mõisad. Feodaalse maaomanduse kindlustamine (mõisate kasv) tähendas talurahva maaomanduse edasist kärpimist. Feodaalne omand oli seisuslikuks omandiks. Feodaalne maaomandus, mille vallutajad haarasid endi kätte, oli uluseks siinse talurahva julmale feodaalsele ekspluateerimisele. Maa valdamine oli vahetult seotud poliitilise võimuga feodaalselt sõltuva elanikkonna üle. Feodaalomandi iseloomu kohaselt jagunes feodaalide klass üsni-kuiks rühmadeks ühtses hierarhilises süsteemis. Feodaalmaavaldaja võttis vahetult osa poliitilise ülemvõimu teostamisest pärisorjade üle, feodaalse omandi riiklik-poliitilisest kaitsest. Feodaalid tegutsesid rõhutatud sunnismaise talupoja suhtes ühise jõuna, rõhudes kogu oma organisatsiooniga elanikkonna määratud enamikku, talupoegi.

3) Linnade valitsev ladvik, mis koosnes jõukamast osast täieõiguslikest linna elanikest - bürgeritest (kodanikud). Neile kuulub linnades valitsev positsioon. Aja jooksul kujunes linna jõukamaist elanikest patriitskond (rae perekonnad), kelle sotsiaalseks baasiks oli suurkaupmeeskond. Viimane jälgis rangelt, et linna valitsemisse ei pääseks ülejäänud linnaelanike gruppide esindajad. See linnades valitsev suurkaupmeestest oligarhia haaras väliskaubanduse monopoli kõrval ka sisekaubanduse, takistades väikekaupmeestel otsest suhtlemist talurahvaga. Sagenesid suurkaupmeeste kokkupõrked linnades (Tallinnas, Tartus, Narvas) pidevalt tegutsevate vene kaupmeestega. Linna valitsev ladvik (patriitskond), moodustades linnaelanike vähemuse, oli tema privilegeeritum osa; ta koondas oma kätte linna poolt kättevõidetud privileegid, kogu linna

administratiiv-, kohtu- ja finantsvõimu. See majanduselu valitsev kiht, mis koosnes peamiselt sakslastest, ei võtnud enda hulka uusi liikmeid, või kui sinna pääseti, siis suurte raskustega. Linnavalitsejad olid ka linnamaade ja kinnisvarade valdajaks. Nende seas võis kohata ka üksikuid meistreid - käsitöölisi. Patriitskond on niisiis kaupmeeskonna ladviku ja üksikute meistrite privilegeeritud kiht.

Suurkaupmehed kuulusid rae liikmete hulka ja olid organiseerunud (Tallinnas, ka Tartus) nn. Suurgildi, Osa saksa kaupmehi ja kaupmeheselle oli organiseerunud nn. "Mustapeade Vennaskonna" organisatsioonis, mis oli teataval määral relvastatud jõuks kaupmeeste klassihuvide kindlustamisel ning sellega oli tal nii poliitilises kui ka ühiskondlikus elus oma mõju.¹ Kuigi tsunftimeistreid, käsitöömeistreid ja väikekaupmehi peeti formaalselt täieõiguslikeks kodanikeks, ei olnud neil pääsu võimu juurde (linna omavalitsuse kujundamisest nad linna valitseva rühma (patriitskonna) vastuseisu tõttu osa ei võtnud) ja koos sellega puudus ka linna sissetulekute jaotamise õigus. Sel pinnal tekkis tõsine lahkeli jöukate kaupmeeste ja käsitööliste vahel.

XIV sajandil kujunesid tsunftid ja gildid. Marx ja Engels määratlevad "Saksa ideoloogias" selliste organisatsioonide kujunemise põhjusi järgmiselt: "Ühinemise paratamatus ühinenud röövelliku aadli vastu, ühiste tururuumide vajadus ajajärgul, mil tootja oli samal ajal kaupmees, võistluse kasvõitsvaise linnadesse kokkuvalgvate sunnimaiste talupoega-

¹ "Mustapeade Vennaskonda" kuulusid eeskätt vöörastest linnadest pärinevad, kuid sageli Tallinnas viibivad kaupmehed ja peale nende ka kohalike kaupmeeste pojad, kellele "Mustapeade Vennaskonnas" viibimine oli teatavaks õppeajaks, mille kestel vööramaalastega sõlmitud sõprussidemed osutusid oluliseks hilisemas iseseisvas kaubanduslikus tegevuses. Pärines "mustapea" kas vöörsilt või Tallinnast, ikkagi võis ta siin kujundada oma karjääriredelit. Kohaliku kaupmehe tütre või lesega abiellumisel võis ta astuda Tallinna kodanikuks ja Suurgildi liikmeks ning alustada tegevust täieõigusliku kaupmehena. Suurgildis sõltus tema edu peamiselt jõukuse astmest ja sugulussidemeist ning soodsal juhul võis ta niivörd pälvida rae tähelepanu, et juba mõne aasta pärast koopteeriti ta rae koosseisu (L. Tiik, Tallinna gildidest ja nende kinnistuist, Tartu 1958, lk. 27).

dega, kogu riigi feodaalne kord - kõik see läi t s u n f -
t i d ..."¹ Tsunftid hakkasid Tallinnas tekkima XIV saj. II
poolel. Tsunftidesse ja gildidesse ühinemine oli üles ehitat-
ud astmelise alluvuse põhimõtte järgi, nagu ka vahekorrad
senjööride ja vasallide vahel. Käsitöölised oma tööharude jär-
gi organiseerusid tsunftidesse. Iseseisva töötamisõiguse min-
gil erialal sai linnakodanik alles vastavasse tsunfti (resp.
gildi) kuulumisel. Ent tsunft ei võtnud endasse igauht vastu.
Et tsunfti liikmeks saada, oli vaja läbi teha kindel staaž:
olla teatav aeg õpipõisika ja selliks ja siis lasta vastu
võtta täieõiguslike meistrite hulka, kel on õigus pidada
oma töökoda. See kohustuslik tsunfti kuulumine kõrvaldas kon-
kurentsi võimaluse tsunfti mittekuuluvate käsitööliste poolt.²
Seoses tsunfti skraa (tsunfti sisemäärustik) perioodilise
kinnitamisega rae poolt pani raad tsunftile ja tema liikmeskon-
nale terve rea kohustusi linna kaitse ja heakorra alal. Tsunft
esines sõjas erilise väeühikuna. Tsunftil oli oma valitav
tsunftivanem (oldermann) ja ülevaatajad, kes jälgisid, et
tsunfti liikmed täidaksid skraas ettenähtud sätteid, näit.
tootmist reguleerivaid määrusi. Tsunfti sisemäärustik võeti
vastu meistrite üldkoosolekul. Tsunftil oli oma liikmeskonna
suhtes mõningaid kohtulikke funktsioone, (näit. arutati tsunfti-
määrustiku rikkumisse puutuvaid asju). Tsunft kogunes peri-
oodiliselt üldkoosolekuile, kus otsustati tähtsamad asjad.
Üldkoosoleku üheks tähtsamaks ülesandeks oli juhtivate orga-
nite valimine. Peakosolek andis sageli juhtnõore oldermanni
tegevuseks.

Nii ühinesid Tallinna kodanikkonda kuuluvad käsitöölised
ja osaliselt ka väikekaupmehed kutseala järgi tsunftideks,
mis taotlesid vastava käsitööharu ainuvalitsemist, ning tsunfti-
de arv ulatus XV sajandil 14-ni. Raad andis skraa kinnita-
misel tsunftile mitmeid õigusi ja kohustusi, mis puudutasid
nende sisemist korraldust (liikmete vastuvõtmine jne.).

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, изд. 2-е, К. 23.

² Tsunftidesse mittekuuluvaid käsitöölisi nimetati jäne-
seiks, vusserdajaiks, küperdisteks ja neid jälitati linna orga-
nitate poolt ja karistati karmilt.

Skraad ehk šraagid (tsunfti põhikirjad) sisaldasid üksikasjalisemaid eeskirju tsunfti siseorganisatsiooni, korra, trahvide jne. kohta. Nii kentisid Tallinnas rätsepate "skraad" (a. 1363-1375), kullasseppade "skraa" (a. 1393), lihunikkude "skraa" (a. 1394). Kaupmeeskond koondus Tallinnas kutsealaliselt nn. suurgildidesse (teistes linnades väikegildidesse), käsitöölised väikegildidesse.

Tsunftid liitusid omakorda Tallinnas all-linnas Kanuti ja Olevi ehk Oleviste gildi; Toompeal, väljaspool linna juurisdiktsiooni ulatust oli veel Maarja ehk Toompea gild. Gildide ülesandeks oli võitlus tsunfti liikmete majanduslike huvide ja ühiskondliku positsiooni eest.

Gildide, tsunftide, vendluste ja kompaniide eesotsas seisid juhtidena nn. vanemad (olderman) koos kaasistujatega, asjaajajatega jne., keda organisatsioonid ise valisid. Gildides jagunesid liikmed nn. vanade ja nooremate pinki. Tähtsamat osa etendas gildi asjade ajamisel vanade pink; selle liikmetele kuulus aktiivne ja passiivne hääleõigus, noorema pingi meestel oli ainult aktiivne hääleõigus. Üldiste asjade lahendamiseks olid gildide, tsunftide ja vendluste koosolekud. Gildid ja tsunftid teostasid ekspluateerimise ja rahvusliku rõhumise poliitikat.

Ekspluateeritavasse klassi kuulus:

1. Feodaalselt rõhutud talurahvas.

Kõrvuti feodaalse omandiga oli olemas talupoja isiklikul tööil põhinev tootmisriistade ja oma isiklik omand. Talupoja sõltuvuse vormid ja astmed olid väga mitmekesised. Otsese võimu tõttu talupoja isiku üle sai feodaal "sundida enese kasuks töötama inimest, kes on maaga varustatud ja kes töötab oma majandis".¹ Et feodaal oli poliitilise, sõjalise ja kohtuvõimu kandjaks oma valdusalal, siis sundis feodaal talupoegi töötama enese kasuks ning ära andma osa oma saagist ja sissetulekust.

¹ V.I. Lenin, Teosed, 3 kd., lk. 152.

Talupojad jagunesid:

1) adratalupojad, kes moodustasid arvuka talurahva-rühma. Oma nimetuse said adratalunikud sellest, et nende põhilistel külaväljadel asuvate põldude suurust hinnati adramaades. Adratalupoegkond ei olnud oma koosseisult ühtne - esinesid suured ja väikesed adratalud;

2) vabad talupojad, kes jagunesid samuti õigusliku seisundi poolest mitmeks allrühmaks. Nende "vabadus" seisnes vaid selles, et nad olid teatud rahalise maksu eest vabastatud osast või kõigist tavalistest adratalupoegade koormistest. Nende arv vähenes kiiresti;

3) üksjalad, kes elasid küladest väljas ja kel oli nn. võsapõlde;

4) vabadikud, kes olid tavaliselt maata ja kindla elukohata, esines aga ka selliseid, kel oli omaette majapidamine ja kes harisid iseseisvalt maad. Neid oli sageli raske eraldada üksjalgadest; erinevus seisnes peamiselt selles, et vabadiku käes olev maalapp oli väga väike ja erinevalt üksjalgadest etendas vabadikupere ülalpidamises suurt osa juhuslik teenistus (enamasti päevilistena hooajatöödel). Sulastest aga eraldas vabadikke see, et neil oli tavaliselt oma majapidamine ja nad polnud seotud püsiva teenistusvahekorraga;

5) sulased, - kel polnud iseseisvat majapidamist, mistõttu nad olid sunnitud oma tööjõudu müüma pikemaks ajaks. Sulased rekruteerusid vabadikuperedest, aga ka suureperelisest adra- ja üksjalataludest.¹

Mõisapõldude kasvuga XV sajandi lõpul ja XVI sajandil kaasnes teokoormiste kasv. Kävikäes talurahva pärisorjastamisega rakendati XV sajandi teisest poolest alates abinõusid pärisorjusliku õiguse juriidiliseks vormistamiseks. XV sajandi keskpaigast alates hakatakse sõlmima kokkuleppeid jooksik-

¹ vt. X.M. Лиги, Положение и классовая борьба эстонского крестьянства в начале Ливонской войны /1558-1561/, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Таллин 1958, lk. 5 jj-d.

talupoegade vastastikuse väljaandmise kohta.

2. Linna ekspluateeritav elanikkond.

Linnades toimus samuti terav võitlus linnaelanikkonna erinevate kihtide vahel. Linna rõhutatud elanikkond koosnes põhiliselt eestlastest. Eesti soost elanikkonnal, välja arvatud tühine osa sakslastega liitunud ülikuid, peaaegu polnud poliitilisi õigusi. Rõhumine võõramaalaste poolt takistas eesti rahva majanduse ja kultuuri arengut. Linnade elanikud olid tavaliselt vabad pärisorjuslikust sõltumusest. Sunnimaine talupoeg, kes oli pagenuud linna ja seal teatava tähtaja, tavaliselt aasta ja kuus nädalat elanud, sai vabaks ja tema feodaalisand ei võinud teda enam pärisorjuslikku sõltumusse tagasi viia. Põhimõtte alusel, "linnaõhk teeb vabaks" ("Stadtluft macht frei") sai linna põgenenuud talupoeg teatava aja linnas viibimise järel vabaks, kui teda selle aja jooksul põhjendatult tagasi ei nõutud ega välja ei antud. Tallinn ei andnud tegelikult talupoegi üldse välja. Linna varakad kihid olid huvitatud odava tööjõu pidevast juurdevoolest, mistõttu linn andis maalt feodaalide kurnamise alt põgenenuud talupoegadele varjupaika. Niipea aga, kui kerkis vajadus ühiseks võitluseks kurnatavate alamkihtide vabaduspüüete vastu, leidis linna valitsev ladvik feodaalvõimuga alati ühise keele. Eestlastest käsitöölised olid sisseerännanud sakslaste poolt juba varakult tõrjutud raskematele ja vähem tasuvatele kutsealadele. Nad moodustasid koos feodaalide rõhumise alt linna pagenuud eesti talurahvaga ja samuti majateenijate, liht- ja päevatöölisestega linna elanikkonna madalama ning arvuliselt kõige suurema kategooria. Neil ei olnud kodanikuõigusi ning nad olid saksa kaupmeeste ja käsitöömeistrite halastamatu kurnamise objektiks, linnades elavate vaimulike ja rüütlite teenijateks.

III. R I I K L I K K O R D .

Feodaalne riik oli feodaalse ühiskonna poliitiliseks pealisehituseks. Feodaalne riik kujutas endast majanduslikult valitseva maad valdavate feodaalisandate poliitilise ülemvõimu organisatsiooni pärisorjastatud talurahva mahasurumiseks ja ekspluateerimiseks. "Oma ülemvõimu alalhoidmiseks, oma võimu säilitamiseks pidi mõisnikul olema aparaat, mis ühendaks tema alluvuses määratu suure hulga inimesi, allutaks nad teatud seadustele, reeglitele, - ja kõik need seadused seisid põhiliselt ühes - hoida alal mõisniku võim feodaaltalupoja üle. See oligi feodaalriik.."¹

Feodaalse riigi tüüpiliseks iseärasuseks oli tihe side maa valdamise ja poliitilise võimu vahel, mis väljendus selles, et maad valdavatel feodaalidel oli suuremal või vähemal määral poliitiline võim neile kuuluval maavaldusel elava elanikkonna üle.

Feodaalse riigi peamiseks funktsiooniks oli sisemine funktsioon: ohjeldada ekspluateeritavat enamikku. See funktsioon oli suunatud sellele, et hoida vaos ekspluateeritavat enamikku - ja nimelt pärisorjastatud talurahvast ja käsitöölisi.

Et talupoeg ja käsitöeline esinesid väikeomandi valdajaina, ei saanud nende rõhumisel feodaalide poolt olla puhtmajandusliku sundimise iseloomu. Tootmisriistu ja -vahendeid valdav talupoeg ja käsitöeline poleks hakanud töötama mõisniku ja meistri kasuks, kui viimaseil poleks olnud otsest võimu nende isiku üle. Klassivõitlus ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel on feodaalkorra peajooneks.

Feodaalse riigi väline (kõrvaline) funktsioon seisnes võõraste maade röövimises ja vallutamises ning oma riigi territoriumi kaitsmises teiste riikide kallaletungide vastu,

¹ V.I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 445.

kusjuures keskvõim oli nõrk ja üksikute feodaalide võim sageli niivõrd tugev, et nad vasallina sageli ei allunud oma isandale. Iga feodaalmõis senjööriiga eesotsas oli samal ajal ühtlasi feodaalse ühiskonna madalaimaks poliitiliseks rakukeseks, teatavas mõttes väikeseks omapäraseks riigiks. Selliste "mõisriikide" hierarhilisest ühendusest moodustuski feodaalne riik kui tervik. Feodaalset riiki iseloomustab veel riigipiiride ja valduste piiride ebakindlus, senjööri-vasalli suhete komplitseeritus ja segadus.

Feodaalse riigi mehhanismi struktuur muutus olenevalt feodaalse riigi arengustaadiumist, kuid tema põhiolemus oli alati üks ja seesama: kindlustada feodaalisanda ülemvõimu. Feodaalse riigi mehhanismi alalisteks elementideks olid armee, politsei, kohus ja teised võimuorganid. Suur tähtsus feodaalse riigi mehhanismis oli kirikul ja mitmesugustel korporatsioonidel (rüütliordud, gildid, tsunftid jne.).

Linnad, tugevnedes võitluses feodaalidega ja ühtlasi õonestades feodalismi alustugesid, säilitasid feodaalse süsteemi tingimustes feodaalseid jooni, astudes välja niiöelda kollektiivsete feodaalidena.

Pärisorjusliku suletud naturaalse majanduse¹ ja majandusliku killustuse tingimustes oli tüüpiliseks nähtuseks poliitiline killustatus, ulatuslik immunitet² feodaalidel ning

¹ Naturaalmajandus on oma loomult tarbiv majandus. Ta rahuldab eeskätt tootja enda ja ta perekonna tarbeid. Seal aga, kus, nagu põllumajanduses, esines isiklik sõltumus, rahuldab tootmine ka feodaalisanda tarbeid. Saadused ei omandanud siin kauba iseloomu. Talupere ja mõis tootsid ise kõike, mida vajasisid: tööriistu ja riietust, samuti ka toitu.

² Immunitet (ladina k. immunitas - vabastus millestki) kujutab endast poliitiliste õiguste kogumit, mille feodaalid omandasid talurahva vägivaldse pärisorjastamise käigus ja mis kindlustasid feodaalide otsese võimu pärisorjastatud talurahva üle. Immunitet väljendus feodaali õiguses teatud territooriumi ulatuses mõista kohut, sisse nõuda makse ja igasuguseid koormisi, samuti aga teostada politseilikke funktsioone. Immunitet oli üheks mittemajandusliku sunnivahendi abinõuks ja soodustas talurahva pärisorjastamist. Immunitediõiguste maht sõltus feodaali võimsuse astmest. Immunitet oli feodaalse poliitilise killustatuse juriidiliseks väljenduseks, sest see territoorium, mis oli immunisti võimuses, oli välja lüli-

poliitilise võimu seos maa valdamisega.

Feodaalse killustumuse perioodi iseloomustab äärmine detsentraliseeritus ja kesk võimu kontrolli piiratud mõju.

Et Eesti maa-ala koos kogu Vana-Liivimaaga oli alistatud rooma-katoliku kiriku poolt organiseeritud "ristisõja" raames, siis loeti tollal vastavalt sellele kogu alistatud ala katoliikliku kanoonilise õiguse seisukohalt kuuluvaks katoliku kiriku kõrgemale peale - Rooma paavstile. Kanoonilise õiguse seisukohalt käsitleti Eesti maa-ala maahärrasid (kaasa arvatud Taani kuningas) ristsõjast osavõtnuina ja nende maid kui hüvitust või tasu "ristiretkest" osavõtu eest. Rooma paavst teostas nende kaudu oma agressiivset poliitikat töörahvahulkade orjastamisel ja rõhumisel ning uute maade vallutamisel.

Vana-Liivimaa poliitiline struktuur oli äärmiselt komplitseeritud. Ordu, piiskoppide ja Taani kuninga võimu kehtestamisega kujunes Eesti ja Läti maa-alal välja feodaalne riiklus, mille peamiseks põhifunktsiooniks oli eksploateeritavate vaoshoidmine, agressiivse välispoliitika teostamine. Kogu riigimehhanism oli vallutajate käes. Varem esinenud Eesti maa- ja kihelkonnavanemate institutsioon kadus mandril peagi pärast vallutamist, Saaremaal hiljem. XIII sajandil kujunes Vana-Liivimaal välja rida feodaalseid riike (komplitseeritud poliitiline konglomeraat), ilma et oleks kujunenud ühtne riik ühtse keskvalitsusega. Tugeva ühendatud riigi loomine ei vastanud rooma-katoliku kiriku huvidele, sest ilma selleta sai kirik edukamalt oma ülemvõimu all hoida väikesi killustatud feodaalvaldusi. Rooma-katoliku kirik, olles XIII sajandil Lääne-Euroopas kõige tugevamaks poliitiliseks teguriks, teostas ordu ja piiskoppide nõudmisi allutatud maade jaotamisel

tatud kesk võimu esindajate mõjupiirist. Immuniteediõigusi saadi kinkimise teel. Immunitet laiendas ilmlike ja vaimulike feodaalide õigusi kuninga ja tema agentide õiguste arvel. Talupoeg ei muutunud mitte ainult tegelikult, vaid ka formaalselt, juriidiliselt täielikult sõltuvaks oma isandast.

ja soodustas sellega väikeste feodaalriigikeste loomist.

Vana-Liivimaa Eesti maa-ala jagunes nelja sõltumatu vürstkonna vahel, mille juhti kutsuti Vana-Liivimaal maahärraks. Eesti alal kujunes XIII sajandil feodalismile tüüpiline ülemvõim, nn. süzeräänsus, mida arvati kuuluvaks Vana-Liivimaal Rooma paavstile ja Saksa-Rooma riigi keisrile. Põhja-Eestis oli süzerääniks Taani kuningas (kuni 1346.aastani).

Piiskopkonnad ja ordu ala olid kiriklik-feodaalseks maa-valduseks, katoliku kiriku majandusliku ja poliitilise võimu aluseks Vana-Liivimaal. Kõrgemaks võimuks Riia peapiiskopi, kohalike piiskoppide ja ordu üle oli Rooma kuuria paavstiga eesotsas.¹ Katoliku kirik oli Saksa-Rooma riigiga võrreldes XIII sajandil tsentraliseeritud võim. Paavsti korralduste täitmist tagasid Rooma kuuria ja paavsti kõrgem kohtuvõim, kirikuvanne jne. Katoliku kirik oli tollal feodaalühiskonna võimsaks poliitiliseks, majanduslikuks ja ideoloogiliseks jõuks. Tema maaomand kuulus feodaalomandi üldisesse süsteemi. Kiriku maad, nagu feodaaligi omad, anti lääniks. Kirikul olid omad vasallid. Kloostri mõisates, toomhärrade ja piiskoppide valdustes toimub sunnimaiste talupoegade ulatuslik ekspluateerimine. Killustatud Vana-Liivimaal oli paavstil suur võim ja ta segas end alataasa siinsetesse siseasjadesse. Tohutud rahasummad voolasid Vana-Liivimaalt paavsti kätte mitmesuguste maksude jne. näol. Seega oli Rooma kuuria paavstiga eesotsas eesti jt. rahvaste halastamatuks ekspluateerijaks. Katoliku kirik etendas reaktsioonilist osa Euroopa ajaloos ja kutsus esile ekspluateeritavate masside üldise vaenu.

Kohapeal süzerääniks oleval ordul, piiskoppidel ja Taani kuningal oli igaühel oma sõjavägi, nad pidasid iseseisvalt välissuhteid, läänistasid maid, neil oli müntimisõigus ja kõrgem kohtuvõim. Lääninduse algvormiks oli Eesti maa-alal nn. kümniselään.² Vasallide paikseteks muutumine ja nn. rüüt-

¹ vt. Б. Я. Рамм, Папство и Русь в X-XV вв., Москва-Ленинград, 1959, lk. 85-221.

² Vasallidele anti süzerääni poolt õigus teatava ala talurahva maksustamiseks, kusjuures vasallil ei tarvitsenud asuda oma läänis. Sellega loovutas maa-isand kümnise kogumise õiguse oma vasallile.

limõisate rajamine toimus hiljem.

XIII sajandil kujunes Eesti maa-alal välja maavalduse hierarhiline struktuur, mis iseloomustas arenenud feodalismi. Feodaalne astmestik pidi valitseva klassi poliitilise organisatsioonina kindlustama ta kollektiivset võimu pärisorjastatud elanikkonna üle. Poliitilise võimu olemust iseloomustades märgivad Marx ja Engels, et "poliitiline võim sõna otseses mõttes on ühe klassi organiseeritud vägivald teise klassi mahasurumiseks".¹ Rõhuv enamuse läänimeestest Eesti alal olid XIII-XVI saj. sakslased, teatav arv taanlased ja all-ehk väikevasallidena üksikud eestlased, kusjuures viimased peagi saksastusid. Vassallide peamiseks kohustuseks oli sõjaväeteenistus. Et ordu oli juba elukutseliste sõjameeste - rüütlite organisatsioon, siis ei vajanud ta eriti vasallide sõjaväelist teenistust. Sellest tingituna läänistas ordu tunduvalt vähem maid ja sedagi suhteliselt piiratud õiguste alusel. Piiskoppidele oli vasallide sõjaväeline teenistus tol ajal ainsaks teeks oma sõjaväe loomiseks ja seepärast läänistasid nad suhteliselt rohkesti.

1. LIIVI ORDURIK (1237-1561).

Liivi Ordu oli Saksa Ordu Liivimaa haruks (n.ö. õigusjärglasena liidetud Mõõgavendade Ordule). Temale kuulusid kõige ulatuslikumad valdused Vana-Liivimaal katkestamata alana Soome lahest Leeduni ja tungisid teiste maahärrade valdustesse ning eraldasid need üksteisest. Ordul, kelle poolel oli ka sõjalise jõu suur ülekaal, oli Eesti maa-alal domineeriv positsioon teiste maahärrade suhtes. Ordu valdused Eesti maa-alal olid suuremad kui Eesti maa-alal asuva kahe piiskopi-maahärra valdused kokku.

Ordul oli rangelt tsentraliseeritud hierarhiline orga-

¹ K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest Tallinn 1955, lk. 51-52.

nisatsioon. Saksa Ordu eesotsas seisis kõrgmeister (sks.k. Hochmeister, lad. magister generalis), asupaigaga kuni 1466.a. Marienburgis (Ida-Preisimaal). Temale allusid "maameistrid" ("Landmeister"), viimaste seas oli ka Liivi ordumeister. Marienburgis kutsuti igal aastal korralisele istungile kokku ordu kõrgeim kollegium nn. suurvapiitel. Suurvapiitel koosnes ordu kõrgmeistrist, ordu keskvalitsuse viiest kõrgemast juhust (ordumarssal, suurvapiitel jt.), "maameistritest" ja ordu kõrgmeistri poolt spetsiaalselt kokkukutsutud isikuist (maakomtuurid jt.). Saksa Ordul oli kolm maameistrit (Preisimaa, Saksamaa ja Vana-Liivimaa jaoks).

Saksa Ordu oli vahetult allutatud Rooma paavstile ja Saksa-Rooma riigi keisrile. Ordu Liivimaa osa ("Saksa Ordu Liivimaal") moodustas territoriaalse osa ordust ja siin oli kohalikuks võimukandjaks Liivimaa maameister ehk ordumeister, kellele allus Liivimaa orduharu. Liivimaa orduharu oli formaalselt läänisõltuvuses veel Liivimaa piiskoppidest.

Liivi ordumeistri (magister, Meister) amet oli eluaegne, kuid praktiliselt võidi ordumeistrit vajaduse korral sundida varem "vabatahtlikult" lahkuma. Ta määrati kõrgmeistri poolt kahe esitatud kandidaadi seast suurvapiitli heakskiitmisel. Ordumeister juhtis ordu välispoliitikat, oli orduvägede juht Liivimaal. Ordumeistri residentsiks oli XIII sajandil Riia, XIV-XVI sajandil peamiselt Võnnu (Cesis). Ordumeister ei saanud otsuseid teha ilma Liivimaa ordukapiitlita (capitel), kuhu kuulusid ordu kõrgemad võimukandjad (ordumeister, maamarssal, komtuurid, foogtid), siin kehtis kollegiaalne põhimõte. Liivimaa ordukapiitel valis Liivimaa ordumeistri kandidaadi, maamarssali, määras komtuure ja foogte (viimaseid võis määrata ordumeister ka üksinda ilma kapiitlita). Liivimaa ordukapiitli kokkutulekud toimusid ordumeistri kutsel ja juhatusel tähtsamate küsimuste arutamiseks kohaliku orduharu valitsemise alal (ametiisikute tegevuse arutelu, sissetulekute ja kulude jt. küsimused). Kõrgmeistril oli õigus osa võtta ja kontrollida Liivimaa ordukapiitli kokkutulekut.

Maamarssal (Landmarssal) tegeles peamiselt ordu sõjaväe juhtimisega .

Liivimaa ordumeistri juures tegutses veel nõukogu, mis oli nõuandvaks organiks ja koosnes peale ordumeistri 6 nõunikust.

Liivimaa ordu maa-alad jaotati komtuurkondadesse ja foogtkondadesse, mille eesotsas oli komtuur või foogt. Ordu ametnikud - komtuurid olid tavaliselt juhatajaiks ordu nendel kohalikel sõjaväeüksustel, mis paiknesid kindlustatud kohtades (ordulinnustes). Komtuuridele kuulus nende piirkonnas kõrgem sõjaline, politseiline ja kohtuvõim.

Foogtlus oli tihedalt läbi põimitud ilmlikust ja kiriklikust maavaldusest, ilmliku ja kirikliku võimu vahelistest suhetest. Teatavasti oli kiriklikus hierarhilises astmestikus üheks kõrgemaks astmeks piiskop, kes etendas poliitilises elus tähtsat osa. Formaalselt allusid nad Rooma paavstile, kuid tegelikult oli see alluvus määratletav jõudude reaalse vahekorraga vastavas riigis. Vormiliselt olid piiskopid lasknud endale maad läänistada Saksa-Rooma riigi keisri poolt, kuid viimasel puudus Eesti maa-alal tegelik võim. Piiskopkonna feodaliseerumisprotsessi käigus muutub piiskoppide ülemvõim ilmlikuks võimuks, neist kanooniliselt sõltuvad kirikud ja kloostrid aga nende omandi objektiks. Foogti võimu peamiseks sisuks oli mittemajanduslik sunnijõud talurahva suhtes; foogtluses kehastus feodaalse mõisa sunniiseloome. Foogt oli nii haldusametnik (ordu või piiskopivõimu kohalik esindaja, ametnik e. käsknik) kui ka kriminaalkohtunik.

Iga komtuuri ja foogti juures, s.t. ordu ala allühikus olid linnusekapiitlid e. konvendid (orduvendade ühendus), mis oli komtuuri või foogti nõuandva õigusega organiks.

Ühe komtuuri maa-alal esinesid mõnikord mitu foogti, kusjuures viimased allusid komtuuridele. Enamikul juhtumel eksisteerisid komtuur- ja foogtkonnad paralleelselt ja nii mõnigi foogt oli vahel komtuurist tähtsam.

Komtuurid ja foogtid, kelle ülesandeks oli kohapeal teostada kogu võimu, andsid oma tegevusest aru kõrgematele võimudele. Nende kompetentsi kuulus ka kohtuvõim, maksude võtmine jne. Foogte oli Eesti maa-alal rohkem kui komtuure.

Komtuurid asusid Eesti maa-alal Viljandis, Lihulas, Kur-
sis, Pärnus ja alates 1346.a. Tallinnas. Foogtkonna keskpunk-
tideks olid foogtide lossid Põltsamaal, Tarvastus, Paides,
Narvas, Rakveres jm.

Vastandina feodalismile omasele detsentralistlikule
riiklikule organisatsioonile olid ordud ja üldse katoliku
kiriku organisatsioonid organiseeritud range tsentralisatsi-
ooni põhimõttel, mille hierarhilise süsteemi keskuseks oli
paavst.

2. TAANI VALDUS HARJUS-VIRUS (1219-1346).

Taani valdused loodi Harjumaal ja Virumaal. Ametlikes
dokumentides nimetati seda ala ka "Eesti hertsogiriigiks" ja
"Eestimaaks". Saksa ja taani soost feodaalid olid siin Taani
kuninga vasallideks. Tegelikult oli Taani kuninga võim nõrk
ja tegelik võim kuulus saksa feodaalidele, kes olid ühenda-
tud rüütellikus korporatsioonis. Taani kuningad andsid neile
lääniks pea-aegu kõik maad. Taani võimud ei suutnud iseseis-
valt maha suruda 1343.aasta talurahvaülestöusu, nad pöördu-
sid Liivimaa Ordu poole, kellelt saidki abi. 1346. aastal
müüs Taani kuningas siinsed valdused Saksa Ordule. Harjus ja
Virus tekkisid võrdlemisi varakult antud territooriumi vasal-
lide üldnõupidamised - meespäevad (mantag'id).

XV sajandi algusest peale kasvavad meespäevad Landtag'iks,
kus peale feodaalide olid esindatud linnaelanikkonna ladviku
esindajad.

3. TARTU PIISKOPKOND (1224-1558).

Kõrgemaks kohapealseks kiriklikuks võimuks Vana-Liivi-
maal oli Riia peapiiskop, kelle kirikuprovintsi kuulusid Ees-
ti maa-alal Tartu ja Saare-Lääne piiskopkond, kuna Tallinna
piiskop allus Lundi peapiiskopile. Tartu piiskopkonna koos-

seisus olid endine Ugandi ja maad põhja pool Emajõe.

Kõrgemaks riigivõimu kandjaks piiskopkonna ulatuses oli feodaalne senjäär - piiskop. Ta oli oma diötseesis kirikuelu juht ning kiriklike süütegude asjus kõrgeim kohtunik. Peale piiskopi oli igas piiskopkonnas toomkapiitel - kõrgemate vaimulike kolleegium, mis koosnes tavaliselt 12 kanoonikust ehk toomhännast. Toomkapiitel oli piiskopile peamiselt nõuandvaks organiks kirikliku elu juhtimisel ning piiskopile alluvate maa-alade valitsemisel. Piiskopiameti vakantsuse puhul valitsetes kapiitel iseseisvalt piiskopkonda. Piiskopi juures oli moodustatud veel nõukogu (stiftsrat), kus olid esindatud piiskopi vasallid ja mis täitis nii riigi valitsemise kui ka kohutlikke funktsioone.

XVI sajandil hakkavad toomhännad kirikuvalduste ilmlikuks muutumise protsessi tulemusena esinema oma mõisates harilike mõisnikena.

4. SAARE-LÄÄNE PIISKOPKOND (1228-1578).

Saare-Lääne piiskopkond jagunes administratiivselt kahte foogtkonda: Saare ja Lääne. Selle valitsemises oli palju ühist Tartu piiskopkonnaga. Piiskopi kui maahärra kõrgeimaks ametnikuks ja tema asetäitjaks oli ilmlikust seisusest piiskopkonna ehk stifti foogt. Temale kuulus kriminaal- ja tsiviilkohtuvõim piiskopiala talurahva üle ja allus rida alamametnikke.

Territoriaalselt jaotati Eesti maa-ala kiriklikeks ja ilmalikeks ühikuiks.

Eesti maa-ala jagunes kiriklikult kolme piiskopi - Tallinna, Tartu ja Saare-Lääne - vahel nn. kiriklikesse haldusühikutesse - diötseesidesse (piiskopkonnad), milles piiskopil oli n.ö. vaimulik võim. Et Tartu ja Saare-Lääne piiskoppidel oli oma diötseesis veel ilmalik võim, siis nimetati nende ala stiftiks (stift oli see osa piiskopkonnas (diötseesist), mille üle piiskopil oli veel maahärruslik võim). Taa-

ni kuningas Valdemar II lõi Tallinna piiskopkonna, mis kiriklikult allus Lundi peapiiskopile. Materiaalseks eksisteerimiseks eraldati kuninga maadest Tallinna piiskopile teatud maa-
valdused (nn. lauamõisad). Seega oli Tallinna piiskop ainult kiriklik ametiisik, mitte aga feodaalne maahärra. Tallinna piiskopkonna diötsees oli ainult kiriklik ringkond, mitte aga feodaalne riik.

5. LINNAD.

Riikliku korralduse käsitluse juures ei saa mõõda minna faktiast, et Vana-Liivimaa komplitseeritud poliitilises konglomeraadis oli oluline koht ka linnadel. XIII sajandil oli Vana-Liivimaa territooriumil asuvates linnades oma kindel territoorium, millel taotletakse kehtestada linnaõigus ning kujunevad linna omavalitsusorganid. Eesti maa-alal asuvate linnade majanduslikule arengule avaldas positiivset mõju kaubavahetus Vene linnadega. Alates 1346. aastast suureneb tunduvalt Tallinna, veelgi rohkem aga Tartu osa kaubanduses Vene aladega, eriti aga pärast seda, kui 1494. aastal Ivan III lasseb sulgeda Hansa kaubakontori Novgorodis. Balti linnad moodustasid ühiste huvide tõttu liidu Hansa Liidus. Eesti linnadest kuulusid Hansa Liitu Tallinn, Tartu, Pärnu ja Viljandi.¹ Igal Hansa linnal oli oma põhikiri (statutum), mis nägi ette linna omavalitsuse ja teised privileegid.

Hansa Liidu organisatsioon kujutas endast kaubanduslikku ja poliitilist liitu, millest peale Põhja-Saksa linnade võtsid osa mitmed Läänemere-äärsed ja läheduses asuvad linnad (XIV-XVII saj.). Hansa Liidu tuumiku moodustasid Hamburg, Lüübek ja Breemen. XIV saj. teisel poolel kujunes Hansa Liit lõplikult välja. Hansa Liidu kõigi Hansa Liidu linnade esindajaist koosnevail linnadepäevadel (hansapäevad) lahendati hansa asju. Sealt võtsid osa Tallinna, Tartu, Riia (Pärnu,

¹ Eestis oli tol ajal üheksa linna (Tallinn, Tartu, Narva, Rakvere, Vana- ja Uus-Pärnu, Paide, Haapsalu ja Viljandi).

Viljandi olid esindatud teiste kaudu). Peale üldiste hansapäevade eksisteerisid veel üksikute hansa linnade rühmade päevad. Säärase erirühma moodustasid ka Liivimaa linnad. Neid Liivimaa linnade päevi (Hansa raames) peeti harilikult enne või pärast üldisi hansapäevi ja nendest Vana-Liivimaa linnadepäevadest võtsid osa vastavate linnade raesaadikud. Vana-Liivimaa linnadepäevad said alguse XIV sajandil, kuid nende tähtsus tõusis eriti XV sajandil, mil seal arutati kõige rohkem transiitkaubanduse küsimusi. Päevade juhtimisel ja kokkukutsumisel etendasid peaosariia, Tartu, Tallinn. Üldse peeti Vana-Liivimaal ajavahemikus 1350-1400 üle 50 linnadepäeva. Kokkutulekukohtadeks olid Pärnu, Viljandi jt. linnad. Narvat ei lastud Hansa Liidu liikmeks teiste (Talinna) linnade vastuseisu tõttu, sest kardeti, et Hansa Liidu liikmena võiks Narva oma soodsa asendi tõttu Novgorodi vahetus naabruses kõrvale suruda teised linnad vahetusest Vene linnadega. Kohalike (Vana-Liivimaa) linnadepäevade kõrval peeti üldisi hansapäevi (tavaliselt Lüübekis), kust võtsid Vana-Liivimaa linnade nimel ja volitusel osa peamiselt Riia, Tartu ja Tallinna rae saadikud. Linnadepäevadel arutati neid küsimusi, mis huvitasid linna (omavahelised tülid, kaubanduslikud küsimused, rahauhikute¹, mõõtude ja kaalude küsimused).

Hansapäevadel otsustati küsimused häälteenamusega, kusjuures linnad, kes jäid vähemusse või ei saanud esindajaid sellele koosolekule, pidid formaalselt alistuma enamuse otsusele. Tegelikult ei saanud hansapäevade otsused aga kedagi kohustada, kuid praktiliselt oldi sunnitud arvestama sanktsioonikohtu, mis seisnes Hansa Liidust väljaheitmises.

Hansa linnade vahel käis pidev võitlus, mille käigus suurte kaubalinnadel õnnestus sageli väiksematele oma tahet peale suruda. Sel pinnal tekkisid Hansas kokkupõrked. Alati ei ühtinud ka eri rajoonides asuvate linnade huvid, mis

¹ Paljudel Hansa linnadel (Tartul, Tallinnal jt.) oli müntimisõigus. Linnapäevadel oli nende maksuväärtuse võrdlemine sageli päevakorras.

põhjustasid samuti vastuolude teravnemist. Hansa taotles rõõbiti kaubanduslike eesmärkidega ka sotsiaalseid ülesandeid. Hansa Liidu põhikirjas oli punkt, mille põhjal karistatakse liidust väljaheitmisega seda linna, kes lubab muutusi oma poliitilises korras. Hansal puudus tugibaas võimsa riigi näol ja ta surutakse aja jooksul kõrvale nende maade poolt, kus kujuneb tugev keskvoim (absolutism). Hansa Liidu langusele (XV saj.) aitas kaasa ka klassivõitluse teravnemine linnades, majanduslikud lahkkelid liidu osade vahel, teiste maade kasvav konkurentsivõime kaubanduse alal, maailma kaubandusteede ja tsentrumite ülekandumine Atlandi ookeanile. Hansa Liidu linnade viimane linnapäev toimus 1669.a.

Võim Eesti ala linnades kuulus suletud linnanõukogule, nn. raele ehk magistraadile. Viimane koosnes saksaosast kaupmeeste ja majaanike kitsast kildkonnast. Rae ülesandeks oli säilitada sakslastest kaupmeeste ülemvõimu linnades.

6. VANA-LIIVI MAAPÄEV (LANDTAG).

Ühiskondlik-poliitiliste vastuolude, eriti talurahva klassivõitluse teravnemine, sundis Vana-Liivimaa valitsejaid otsima uusi vahendeid oma võimu kindlustamiseks. Selleks kutsutakse 1422. aastal Riia peapiiskopi initsiatiivil Valgas kokku Liivi maapäev (Landtag). Sellega kujuneb XV sajandil killustatud Vana-Liivimaal välja üleliivimaaaline valitsevate ringkondade feodaalne poliitiline institutsioon, mis aga ühise senjööri puudumise tõttu ei likvideerinud endist killustatust feodaalsesse riigikesmesse. Maapäev, mis tuli kokku peamiselt Valgas, Valmieras, samuti vahel Tartus, Riias, Võnnus, oli Vana-Liivimaa valitsevate ringkondade feodaalne võimuorgan, mille teravik oli suunatud rõhutud klasside vastu. Maapäevad olid esindatud neli seisust ehk kuuriat: 1) Riia peapiiskop ja teised Liivimaa piiskopid, toomkapiitlite praostid, dekaanid, kloostrite abtid; 2) Liivimaa ordumeister koos kõrgemate orduülematega (ordumarssal, komtuurid, foogtid);

3) vasallkondade esindajad eesotsas Harju-Viru rüütelkonnaga; 4) Vana-Liivimaa linnade esindajad: Tallinn, Tartu ja Riia rae ehk magistraadi esindajad. Otsuste vastuvõtmisel oli nõutav nelja seisuse ehk kuuria ühehäälsus. Kuid isegi siis ei saanud maapäev kedagi sundida alistuma oma otsustele, sest maahärradel olid suveräänsed õigused. Vaatamata sisevastuoludele ja seisustevahelistele tülidele, kasutasid kõik neli poliitilise võimuga kuuriat oma võimu üksmeelselt otsuste tootjate, linna ja maa, rõhutatud rahvahulkade ekspluateerimise ja mahasurumise eesmärgil. Nagu märgib F. Engels oma töös "Talurahvasõda Saksamaal", lasus talupojal kogu ühiskonna kihistus: vürstid, aadel, papid, patriitsid ja bürgerid".¹ Maapäev annab välja nn. jooksikute määrused ("Läuflingsordnungen"), s.t. määrused jooksiktalupoegade vastastikuse väljaandmise kohta jne. Maapäeval arutati ja otsustati kõik tähtsamad sise- ja välispoliitilised küsimused. Nii arutati maahärrade omavahelisi tülisid, talurahvasse puutuvaid küsimusi, käibeloleva raha väärtuse määramist, usulisi küsimusi jne. Maapäeva pädevusse kuulusid veel kohtuküsimused (apellatsioonikorras - privilegeeritud seisustele), õigusnormide avaldamine. Maapäeva kutsus kokku Riia peapiiskop, ordumeister või mõlemad üheskoos. Vasallkondade ja suuremate linnade poliitilise mõju tõus etendas oma positiivset osa maapäeva tegevuses, kuid ordu, peapiiskopi jt. vaheline võitlus tõkestas maapäeva otsuste edukat täitmist. Vasallkonnad ja linnad olid huvitatud sisetülide rahulikust lahendamisest ning valitsevate klasside ühisrindede tugevdamisest ekspluateeritavate rahvahulkade vastu.

Üldise maapäeva kõrval eksisteerisid veel erilised rüütelite (nn. meespäevad)² ja linnade (nn. linnapäevad) nõupidamised.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 7, изд. 2-е, Кн. 356.

² Nn. meespäevad (sks.k. Mantag) olid vasallide kokkutelekud üksik-feodaalvalduse-riigikese territooriumil, kus vasallid-läänimehed arutasid oma seisuse majanduslikke, poliitilisi ja kohtulikke küsimusi. Et ordu maa-alal puudusid mõjukad vasallid, siis siin meespäevi, välja arvatud endised Taani valdused Harjus-Virus, kokku ei kutsutud.

mised, mis aga samuti poliitilist killustust ei likvideerinud.

Liivimaa riikkonna üksikute võimude hulgas tõusid esile ordu ja Riia piiskop (Riia piiskopkond muudeti peapiiskopkonnaks 1251.a.), kes kumbki püüdsid saavutada poliitilist ülemvõimu. Peapiiskop nõudis, et ordu alluks tema ülemvõimule, ordu omakorda püüdis nii Riia peapiiskopkonda kui ka Tartu ja Saare-Lääne piiskopkondi inkorporeerida, s.t. saavutada seda, et piiskoppideks ja teisteks kõrgemateks vaimulikeks oleksid ordu liikmed jne. Need asjaolud muutsid Vana-Liivimaa võimude omavahelised suhted pingeliseks ja olid sisemiste feodaalsõdade põhjuseks. Ordu oli Vana-Liivimaal küll sõjaliselt kõige tugevam, kuid tema ülemvõimutaotluste vastu ühinesid teised jõud. Korduvalt puhkesid ordu ja piiskoppide vahel sõjad, mis seostusid välispoliitiliste vahekordade ja sündmustega.

IV. ÕIGUSE PÕHIJÕONED.

Feodaalne õigus kujutab endast õigusnormide kogu, mis on kas kehtestatud, sanktsioneeritud või vaikivalt tunnustatud feodaalse riigi poolt. Feodaalse õiguse peamiseks ülesandeks on kindlustada feodaalide omandit maale ja poliitilist ülemvõimu töötava talurahva ja käsitöölise üle. Feodaalne õigus on K. Marxi iseloomustuse järgi "rusikaõigus" ja samaaegselt "privileegide õigus".

"Rusikaõigus" (sks.k. Faustrecht) - tugevama õigus - oli leidnud väljenduse mittemajandusliku sunni rakendamises, ot-seses vägivaldas ning feodaali omavoli rakendamises. "Rusikaõigus" muutis feodaali omavoli töötajate suhtes seaduspäraseks ning väljendus pärisorjuslikus õiguses kõige selgemalt. "Privileegide õigus" tähendas seda, et inimese õigused ja kohustused olid määratletud tema kuuluvusega ühte või teise seisusesse ja need seisused ei olnud võrdsed. Näiteks avaldus privileegide süsteem kriminaalõiguses selles, et kriminaalõigusliku kaitse määr olenes isiku seisuslikust kuuluvusest. Feodaalõiguse karistuste süsteem kestis peegeldas peale klaä-

siliste erinevuste veel rahvuslikke ja religioosseid erinevusi. Feodaalne õigus oli privilegeeritud seisuste õigus, avalikult formaalse ebavõrdsuse õigus, mis leidis kinnitamist õigusnormides (faktilise ebavõrdsuse kõrval). Feodaalse õiguse arengu algstaadiumi iseloomustab kirjusus ja partikularism (s.t. kohalikud territoriaalsed iseärasused). Õigusliku partikularismi põhjused on samad, mis tingisid feodaalset killustumist, ja nimelt: naturaalmajanduse domineerimine feodaalses majanduses, feodaalse riigi eri osade majanduslike sidemete nõrkus, linnade kui käsitöö ja kaubanduse ja kaubanduslik-rahenduslike suhete keskuste nõrk areng. V.I. Lenin märgib, et feodaalset tootmisviisi iseloomustab naturaalmajanduse valitsemine, vahetu tootja varustamine tootmisvahenditega, maa, maa külge kinnistamine, talupoja isiklik sõltuvus feodaalist (mittemajanduslik sundimine) ja äärmiselt madal ja ruutliniline tehnika seisund.¹ Feodaalne omand oli seisuslikuks omandiks. Feodaali omand maale on vahetult seotud feodaali "mittetäieliku" õigusega pärisorjadele, kusjuures viimased on kinnistatud maa külge "viimase ripatsina".² Varustatud "tootmisvahenditega üldse ja eriti maaga" pidi vahetu tootja "olema ka maa külge kinnistatud, sest muidu pole mõisnikule garanteeritud töökäed".³ Lisaväärtus maaomanikul - feodaalil - võib väljenduda ainult mittemajandusliku sundusega, olenemata sellest, missugust vormi viimane võtab.⁴

V.I. Lenin märkis feodaalse õiguse iseloomustamisel, et "... feodaalmõisnikku ei peetud talupoja kui asja omanikuks, vaid tal oli ainult õigus talupoja tööle ja õigus sundida talupoega täitma teatud koormust."⁵

¹ vt. V.I. Lenin, Teosed, 3.kd., lk. 152.

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., XIX, 2, lk. 352.

³ V.I. Lenin, Teosed, 3., Tallinn 1950, lk. 152.

⁴ K. Маркс, Капитал, т. III, Государственное издательство политической литературы 1949, lk. 803.

⁵ V.I. Lenin, Teosed, 29.kd., lk. 440.

Et maa valdamine oli tihedalt seotud sõjaväe, õukonna või mõne muu teenistusega, siis esines maavaldus mitmesugustes õiguslikes vormides. Maavalduse tinglikkus või vastastikune seos oli kooskõlas "feodaalses astmestikus" asuvate isikute isikliku sõltuvusega; feodaalne seisuslik hierarhia oli samaaegselt ka maa ja isiklik hierarhia. Kogu feodaalkorra aluseks oli feodaalidele kuuluv omandiõigus tootmisvahenditele ja mittetäielik omandiõigus tootmistöötajale - sunnimaiale talupojale, keda feodaal võis müüa või osta, kuid keda ta ei tohtinud surmata.

Feodaalne omand on ainult valitseva klassi - feodaali - omandiks ning koos sellega, nagu märgib K. Marx oma "Kapitalis" "... ülemjuhatus sõjas ja kohtus oli feodaalajal maaomandi atribuut".¹ Senjööri kohtulik ja administratiivne võim kujutas endast feodalismi tingimustes maaomandi atribuuti, s.t. ühelt poolt mittemajanduslikku sunnivahendit ja teiselt poolt - sissetulekuallikat.

Riigi valitsemisega, kohtu ja sõjandusega tegelesid feodaalühiskonnas valitsevad seisused - aadel ja vaimulikkond.

Eesti alal esines XIII - XVI saj. feodaalne killustumus ja vastavalt sellele laialdane õiguslik partikularism.

1. ÕIGUSALLIKAD.

Õigusallikad peegeldasid feodaalühiskonna iseärasusi: pärisorjuse õigust, seisuslikku kihistumist, privileegide süsteemi, majanduslikku ja poliitilist ebavõrdsust ja feodaalide kui valitseva klassi tugevdatud kaitset. Võõramaiste feodaalide rahvavaenuliku poliitika tõttu olid XIII-XV sajandil Eestis koostatud dokumendid ja seadusandlikud aktid kas ladina- või alamsaksakeelsed. Feodaalõiguse allikate arengus etendas tähtsat osa kirik, kes oli üks suuremaid feodaale. "Ainus", märgib Engels, "mis keskaeg hukkunud vanalt maailmalt üle võttis, olid ristiusk ja mõningad, kogu oma

¹ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 291.

endise tsivilisatsiooni kaotanud poolvaremeis linnad ... Pappide käes muutusid poliitika ja õigusteadus nagu kõik teisedki teadused lihtsaiks usuteaduse harudeks ja nende aluseks seati samad printsiibid, mis valitsesid viimases".¹ Feodaalõiguse allikad kujunesid kiriku otsesel mõjul ja olid sageli läbi imbunud usulistest normidest. Nagu kiriku poliitika oli suunatud töötajate pärisorjastamisele, mõisnike võimu tugevdamisele, nii oli sama iseloom ka feodaalsel õigusel ja tema õigusallikatel.

Feodaalse killustumuse ajajärgul kehtisid Eesti alal mitmesugused õigusallikad. Tavaõiguse kõrval esines kirjutatud õigus. Igas maahärraskonnas oli oma, kohalik õigus (Tartu, Saare-Lääne piiskopkond, Harju-Viru õigus Põhja-Eestis, Ordu maad). Iga maahärraskonna piirides esines nn. maaõigus (kehtis väljaspool linnapiire) ja linnaõigus. Kirjalikkude õigusallikate seas kohtame maahärrade omavahelisi kokkuleppeid neist sõltuvate seisustega, keisritega (Saksa-Rooma riigi õigus) ja kuningatega (Taani kuninga seadusandlus ja seadusandlusest tekkinud korraldused). Rooma paavsti ja Saksa-Rooma riigi keiseri normiandlus puudutas poliitilise elu põhi-jooni: kohalikeks normiandjaiks üksikasjus olid maahärrad: Taani kuningas, Liivimaa ordumeister, Tartu ja Saare-Lääne piiskop). Mitmesuguste õigusallikate kõrval, mis käsitlesid maa-, lääni- ehk rüütliõigusi, kohtame talurahvaõigusi, linnaõigusi. Eesti alal rakendati veel paavsti poolt antud õiguse norme (kanooniline õigus), mida tarvitati kohalike normide puudumisel või feodaalile nende ebasobivuse puhul. XVI sajandist alates rakendati Eesti alal veel kodifitseeritud rooma õigust, Corpus iuris civilist (näit. seoses Reichskammergericht'i tegevusega Saksa-Rooma riigis). Edasi tuleb veel silmas pidada nn. meespäevade, Vana-Liivi maapäeva, linnade liitude, kohtuasutiste (kohtud ei olnud tavaliselt lahutatud administratiivasutistest) tegevust normiandluse alal.

1

К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 7, изд. 2-е, Ик. 360.

a. Maaõigus (ius terrae).

1. Valdemar-Eriku lääniõigus.¹ See õigusallikas kehtestati 1315.a. Taani kuninga Erik VII poolt ja ta sisaldas lääniõiguslikke (meeslääni) norme, mis korraldasid maahärra - Taani kuninga - ja vasallide vahelkordi, vasallide õigusi oma lääni suhtes. Nad käsitlesid eestkostet, kohtu- ja kohtukorraldust. Edaspidi ta norme täiendati ja muudeti Taani kuninga ja ordumeistrite privileegidega.

2. Liivimaa õiguspeegel (Der Spiegel Land- und Lehnrechts für Livland, ka Livländischer Rechtsspiegel) on pärit XIV sajandist ja kujutab endast Saksi õiguspeegli (Sachsenspiegeli) ümbertöötust Vana-Liivimaa jaoks. Ta sisaldas peamiselt maaõigust ja oli lääniõiguse ja talurahvaõiguse täienduseks.

b. Rüütliõiguse kogumikud:

1) vanem Liivimaa rüütliõigus on õigusallikas XIV sajandist, käsitleb peamiselt lääniõigust ja kehtis Saare-Lääne ja Tartu stiftides ning ühtib sisuliselt Valdemar-Eriku lääniõigusega;

2) keskmine Liivimaa rüütliõigus,

3) süsteematiseeritud Liivimaa rüütliõigus,

4) Saare-Lääne lääniõigus,

5) lisandid lääni- ja rüütliõigustele.

Viimased neli rüütliõiguse kogumikku kujutasid endast kompileeritud õigusallikaid. Läänehärrad andsid XIV saj. vasallidele kirja nn. commendatio, milles olid loetletud vasallide õigused ja kohustused. Rüütliõigust rakendati ainult privilegeeritud isikute vahelistes suhetes. Liivimaa rüütliõiguse kohaselt oli feodaalne omand hierarhilise iseloomuga. Piiskopid ja Liivi Ordu juhtkond olid ülemomanikud (senjöörid), nende vasallid aga alamomanikeks. Viimased olid maa te-

¹ Nimetus tuli koostajate - Taani kuninga Valdemar II (1202-1241) ja Erik VII (1286-1319) nime järgi.

gelikeks omanikeks. Lääniõigust kehtestati erilise tsere-
moonia ja vandega. See rüütel, kes sai mõisa lääniõiguse
alusel, oli kohustatud pidama sõjaväeteenistust ja kaits-
ma oma senjööri maad. Vasallil oli õigus vabalt kasutada lää-
nimõisat, s.t. kõiki sissetulekuid, mida viimane annab, kaa-
sa arvatud põllusaak, talurahva maksustamine ja viimastele
koormiste määramine, kohtumõistmine. Vasallil alamomanikuna
ei olnud õigust läänimõisat müüa ilma senjööri teadmata ja
loata. Ta pidi kõigepealt seda pakkuma senjõõrile sama hinna
eest, millega oli nõustunud kolmas isik. Ainult siis, kui
senjõõr keeldus läänimõisa ostmisest, oli vasallil õigus seda
müüa. Senjõõr andis mõisa ostjale üle lääniõiguse alusel. Lää-
nimõisate pärimine esines tol ajal sellisel kujul, et pärija
sai senjõõrilt mõisa uue tseremoniaalakti alusel. Mittetäis-
ealiseks saanud pärija üle oli määratud hooldaja, mõnikord sen-
jõõr ise. Kui aga puudusid pärijad, siis läks läänimõis sen-
jõõrile kui ülemomanikule tagasi.

c. Talurahvaõigus ja talurahva tavaõigus.

Veel enne Saksa-Skandinaavia feodaal-katoliiklikku ag-
ressiooni kehtis Eesti alal tavaõigus, mis jäi külas püsima
ka pärast maa allutamist välisrõhujate poolt. Tavaõigust koh-
tame me kirjapanduna aga tunduvalt moonutatuna ja katkendlikul
kujul, sest saksa, taani jt. feodaalid püüdsid säilitada ja
kasutada oma klassihuvides ainult teatava osa varem esinenud
feodaalse talurahva tavaõigusnorme.

Säilinud XIII-XIV sajandi päritoluga "talurahvaõigused"
kujutavad endast feodaali poolt antud õigusi, mis sisaldasid
peamiselt kriminaalõiguslikke norme süütegude eest elu, ter-
vise ja varanduse vastu. Raskemate eksimuste eest määratakse
surmanuhtlus, väiksemate eest rahalised trahvid. Feodaali hu-
vides oli kaitsta end ja oma vara talurahva "omavoliaktide"
vastu. Tsiviilõiguse osas kehtisid algul põhiliselt kohalik
tavaõigus, mis järk-järgult surutakse välja (perekonna- ja
pärimisõiguses) kanoonilise õiguse poolt. Feodaalset omandit
kaitsti vargust ja röövimist käsitlevate karmide seadustega.

"Talurahvaõigused" kehtisid Eesti alal (täienduste ja parandustega) veel XVIII sajandil.

1546. aastal koostati kogumik pealkirjaga "Das gemeine freie Ritter- und Landrecht der Lande Harrien und Wierland", mida tavaliselt tuntakse nn. "Punase raamatu" nimetuse all. "Punane raamat" pärineb Harjust-Virust ja sinna on kantud HarjumaalVirumaal kehtinud tähtsamad lääni-, maa- ja vähesel määral ka "talurahvaõiguse" eeskirjad (nn. Liivi talurahvaõigus). "Punane raamat" sisaldas ka karistusnorme alates XIV sajandist. Teketis kohtame näiteks karistusi mitmesuguste kehaliste vigastuste tekitamise puhul, kusjuures silma väljalöömise eest on ette nähtud trahv kakskümmend marka, sama trahv on ka kää maharaiumise eest. Inimese surnukslöömise puhul on trahv nelikümmend marka, haavamise eest - kirvega või mõõgaga - üks mark, odaga või pussiga - kolm marka, leivanaoga (võetud kui solvav tegevus) kuus marka. Nõiad ja ketserid on aga määratud põletamisele. Vägistamise ja ettekavatsetud tapmise eest on karistusena ette nähtud surmanuhtlus. Suurt tähelepanu on pühendatud varguse eest karistamisele (s.t. feodaalse omandi kaitsele). Nn. Liivi talurahvaõiguse kohaselt oli ette nähtud talupoja omandiõigus (tema individuaal-majandis). Kui aga tugevneb saksa feodaalide võim, siis ei tunnusta nad enam kohaliku elanikkonna omandiõigust maale. Elanikkonna pärisorjastamise protsessiga käsikäes muutub talurahvas aja jooksul maa külge kuuluvaks (Erbbauer). Talupoegi müüdi ja pärandati koos maaga. Nn. Liivi talurahvaõiguse kohaselt pärandati feodaalselt sõltuva talupoja tööriistu, karja, linde, rõivaid jm. Samuti sai pärija õiguse kasutada põlde jne., mida kasutas surnu (pärandaja) oma elupäevil. Meesjoones pärijatel oli teatud eeliseid naisjoones pärijate ees.

Saare-Lääne talurahvaõiguse kogu kehtis Läänemaal elavate eestlaste suhtes (esineb ka Bauerrecht der Esten in der Wiek nimetuse all). Ta sisaldas kriminaalõiguslikke norme, talurahva abielu- ja pärandiõigust, kohtumenetluse korda jne. Vanim-Liivimaa "talurahvaõigus" käsitles külaelanikeva-

helisi suhteid külamaade kasutamisel, eriti menetluskorda vastavate tülküsimuste lahendamisel.

Edaspidi kaotavad külakondlikud maavaldused maaõigusliku iseloomu ja muutuvad mõisaõiguslikeks. Külakogukonnad jaotati ära preestrite ja vasallide vahel. Sellega väheneb veelgi "talurahvaõiguse" tähtsus.

Käsitledes "talurahvaõigusi", ei saa muidugi mööda minna talurahva õiguslikust olukorrast, mis ei leidnud fikseerimist kehtivates õigusallikates.

Teatavasti suureneb feodaalsuhete arengu käigus pidevalt talurahva feodaalne sõltuvus. Eesti talurahva olukord halvenes tunduvalt, kui maahärrad, ordumeister, piiskopid, vasallid, alamvaimulikud hakkasid endile looma mõisaid. Mõisastamisega hävitas feodaal terved külad või haaras enesele osa küla ühismaadest, heina-, karja- ja metsamaadest, hakates kitsendama talurahva kalastamis- ja jahipidamisõigust.

Feodaal suurendas igati talurahva isiklikku sõltuvust, kasutades selleks sõjalist jõudu ja kohtuõigust. Külaelanikud, kes olid jagunes feodaalse rendi kogumise otstarbel vakuseks, mis koondas enda alla mitu küla. Feodaalid-vallutajad, taotledes vabade külakogukondade täielikku hävitamist, olid siiski sunnitud säilitama territoriaalsed ühikud - vakused -, mis olid pärit feodaalsuhete arenemise varasemast perioodist, feodaalrendi kogumiseks.¹ Vakus kujutas endast erilise kategooriaga maad - talurahva käsutuses olevat maad, mille kasutamise eest talurahvas tegi teotööd, maksis andameid ja rahalisi makse. Selletõttu ei olnud mõis vakuse koosseisus. Vakuse eesotsas seisis vardja (vanem). Tema kohuseks oli mitte niivõrd vakuses ühinenud talurahva ühishuvide kaitse, kui võrd feodaali või mõisniku huvi kaitse. Ta vastutas maksude jne. õigeaegse laekumise eest.² Vakus tähendas nii "territoriaalset maksus-

¹ Väiksemates vasallidele kuuluvates läänides ei olnud erilist tarvidust jaotada maad maksuvõtmise ühikuiks. Sellepärast oli vakuste süsteem tüüpiline ordu, piiskoppide, s.t. suurfeodaalide maadele.

² Feodaalse rendi (vakuse) sissenõudmine foogti kui maa-

tuslikku ja halduslikku ühikut, maksustamise tähtaega kui ka vakupidu".¹ Pärast maksude õiendamist toimetati vakuse koosolekuil kohtumõistmist, jagati koormisi ning kohustusi jne. Feodaalide võimu tugevnemisega olid talurahvakohtunikud (hirsnik ehk "õiguseleidja", otsuse-leidja sks.k. Rechtsfinder) feodaali tahte väljendajaks, seda enam, et neid valiti ja määrati küla ladviku keskkonnast. Nad mõistsid talurahva üle kohut feodaalse tavaõiguse alusel, mis tekkis veel enne saksa vallutajate võimu kehtestamist. Talurahvakohtute esimeesteks olid foogtide asemikud või läänimõistes vasallid. Kohutu esimehe ülesandeks oli kohtuotsuse täideviimine (mille eest ta sai 1/3 trahvisummast või tsiviilhagist). Edaspidi määrasid talurahvakohtunikke mõisnikud, kes võtsid endale vakukohutu otsuse kinnitamise või tühistamise õiguse. Sellega võis laialdase õigusliku partikularismi tingimustes iga vasall oma lääni piires anda õiguslikke norme, mis aga ei tohtinud olla vastuolus maaõigusega (ius terrae). Sellega siis püüdis feodaal kasutada oma kitsastes klassihuvides talurahvaõigust. Eestlaste tavaõigusele lisandus anastajate poolt sissetoodud õigus. Talurahvaõigus käsitles põhiliselt feodaalide ja talurahva vahelisi suhteid.

XIII-XV sajandil oli Eesi alal valitsevaks feodaalse rendi vormiks loonusrent. Et feodaalidel-rõõvvallutajail ei olnud maal veel oma majapidamisi, kus oleks saadud laialdaselt kasutada teoorjust, siis oli esimeseks maksuks, mida alista-

härra esindaja või vasalli poolt toimus tavaliselt aastas mitu korda. Vakuseid peeti harilikult vakuse koosseisus olevas kõige suuremas külas. Vakused olid seotud feodaali ja ta saatjaskonna vastuvõtmise ja koostamise tavaga, nn. vakupeoga. Vakusesse kuuluvad talupojad tõid vakupeole peale naturaalmaksu veel mitmesuguseid toiduaineid (inimestele ja loomadele). Vakus esines kaheliigilisena: üks osa läks feodaalile (vili, kangad, munad jne.), teine osa aga vakupidustusteks (aõõgi- ja joogiained). Edaspidi kärbiti pidustusi järk-järgult, kuna pidutsemisest ülejäänud andamid langesid härrale. Seetõttu oli viimane huvitatud nende suuremast laekumisest tema aitadesse. Vakupidusid hakati sageli asendada vastavasisulise andami või maksuga.

¹ Eesti NSV ajalugu, Ikd., op. cit., lk. 170.

tud eestlased olid sunnitud maksma, kas hinnus¹ või kümnis². Hinnus esines meil vaid Saaremaal kuni 1345. aastani. Mujsl esines kümnis.

Kümnis jagunes suureks- (vilja-) kümniseks ja väike- (ve- rekümniseks. Kümnis aga suurenes pidevalt, teda hakati kohati nõudma üle veerandi viljasaagist ja ta oli ülimal määral raske makeuviis. Kohati tuli talurahval anda kümnist kõigilt saadustelt ja tuua see sinna, kuhu feodaal käskis. Tuli anda adramaalt veel nn. maaraha (Landgeld - raha, naturaalmaks ja teokohus). Talupojal lasus: oma tööriistadega teokohustuse täitmine mõisa põllumaadel; voorikoormis - talupoja ree ja hobustega; ehituskohustus - koosnes peale otsese ehitamise ka ehitusmaterjalide muretsemisest, valmistamisest ja kohaleveost; teokohustus (sillakohustus) feodaali kutsel osavõtt sõjakõigust (kuni 1507. aastani). Peale maksude maahärrale või vasallile tuli talupojal osa lisaprodukti anda veel kohaliku vaimuliku ja kirikute ülalpidamiseks (nn. preestri vilja). Piiskopile maketi nn. sinodaalvilja (visitatsioonireisil viibivate piiskoppide ja nendega kaasasolevate isikute ülalpidamiseks). Peale selle võttis piiskop oma talurahvalt veel, nagu iga teinegi feodaal, kümnist ja koormist. Maal ja linnas esinesid veel nn. otstarbemaksud, mida võeti sõja ajal (tavaliselt rahas); maksud teatud toimingutelt (kohtunike maksud). Kohtunik (maahärra või tema vasall) nõudis kohtumõistmiseks teatud kindlat kohtuliku üldmaksu, mida võeti rahamaksuna või kana näol igalt talult.

Koormised olid niivõrd kõrgeks kruvitud, et oli võimatu neid täielikult tasuda. Selliste "võlgade" abil oli feodaalidel võimalus tugevdada talupoegade isiklikku sõltuvust feodaalist. Seoses sellega kaotab talupoeg tegelikult õiguse lahku- da talust.

"Kuigi XIII-XIV sajandil oli maa eri osades suuri erine-

¹ hinnus - kindlaksmääratud suurusega feodaalne naturaalmaks, mida nõuti talurahvalt sõltumatult viljasaagi suurusest.

² kümnis - feodaalne naturaalmaks (üks kümnendik viljasaagist või karjast).

feodaalse rendi määrades ja vormides, oli arenemise peapõhiks kogu Eesti territooriumil feodaalse ekspluateerimise "vire kasv."¹ Ekspluateerimise kasvuga, mida põhjustas ka kaubanduslike-majanduslike suhete areng külas, kasvab talurahva arvukus. Rõhuti eesti talurahvas vihkas kõigest hingest venelast, kes oli vallutajate ja ekspluateatorite ideoloogideks. Talurahva keskel elasid veel edasi veritasa, naiste "tõmbamine" abiellumisel ja mõned teised ürgkogukondliku korra aegsed igandid. Kirikliku ristimise, laulatuse jne. kombeid täideti ainult sunni korral. Pruuti loeti abiellunuks alles sellest momendist, kui talle rahvakommete kohaselt tanu pähe pandi. Ristimise mahapesijaid ja pühitsemata abiellujaid ähvardati aga surmanuhtlusega.

2. LINNAÕIGUS.

Ilmselt juba XI ja XII sajandil kehtis näiteks Tallinnas turukohaõigus (Marktfreiheit), s.t. veel enne taanlaste ja sakslaste võimutsemist esineb siin kohalik tavaõigus. Novgorodi ja Skandinaavia kaupmehed rajasid tol ajal Tallinna linnalise asula juurde oma kaubahoovid. Vana-Liivimaa territooriumil oli meil tegemist terve hulga mitmesuguste linnaõigustega. Linnaõigus teatavasti tekkis linnade võitluse käigus feodaalse senjööri vastu. Kaubanduslike (suurt osa Tallinna, Tartu jt. linnade arengus etendas kaubavahetus vene aladega) ja rahanduslike suhete areng tugevdas linna ning nende võitlust feodaali ülemvõimu vastu. Maahärra omakorda püüdis suurendada linnalt saadavate tulude määrasid ning võttis tarvitusele mitmesuguseid vägivaldavaheendeid linnade vastu. Linna ja maahärra vahelise võitluse käigus kutsuvad linlased endi sõltumatuse kättevõitmiseks ellu kindla organisatsiooni, mis on ühtlasi linnaomavalitsuse aluseks. Linn oli feodaalkorra lahutamatu osa ja kordas oma korporatiivse omandiga maaomandi feodaal-

¹ Eesti NSV ajalugu, I kd., op. cit., lk. 171.

set liigitust. Linnad said kohaliku kirjutatud õiguse maahärralt. Sellega tekkis linnade teatud poliitiline sõltumatus, nende vabanemine feodaali võimu alt. Sellistes linnades tekkis omavalitsus ja linnaõigus. Eesti maa-alal esinevad väike-linnad, mis rajatud uuslinnadena, saavad tavaliselt Lüübecki või Riia linnaõiguse. Linna territoorium jagunes mõnikord õiguslikult kahte ossa: müüriga piiratud osa (elasid linnakodanikud) ja väljaspool müüri olev territoorium, mida nimetati eeslinnaks (Vorstadt). Feodaali (maahärra) esindajana tegutsesid väikelinnades foogtid. Nende kaudu olid linnad alguses alistatud maahärrale. Foogtile kuulus seadusandlik, valitsuse ja kohtuvõim. Kuid peale foogtide olid linnades XIII saj. kujunenud ka omavalitsusorganid. Linnaõiguse said algul suuremad linnad (Tallinn, Tartu). Sellega hakkasid foogti õigused järk-järgult üle minema linnaomavalitsusorganitele. Foogt jäi vaid linna ametnikuks, kes alistus linna raele. Kuigi nominaalne võim oli ikka veel maahärra käes, oli reaalne võim juba rae käes. Võitluses sõltumatuse eest saavutasid linnad kõigi linlaste isikliku vabastamise. Igas linnas kehtestati oma "statuudid" - linna tavaõiguse üleskirjutused. Need statuudid kajastasid esmajärjekorras jõukamate kaupmeeste vajadusi ja huvialasid ning käsitlesid eeskätt kaubanduslikku tegevust reluleerivaid reegleid. Linnaõigus käsitles peale linnade privileegide ja linna tavaõiguste veel kohtupraktikat. Linnaõigusel oli teatud linna territooriumil eksklusiivne mõju seisuslike õiguste suhtes. Nii kindlustati 1248. aastal Tallinnale kinnitatud nn. "linnaõiguses" sisserännanud saksa kaupmeeste ja käsitööliste ladvikule valitsemis- ja kohtuvõim all-linnas, kuna aga feodaalide asukohas - Toompeal - kehtis erinev nn. maaõigus. Käsitööliste organisatsioonidel, kehvikuil, sellidel, õpipoistel jt. ei olnud poliitilisi õigusi ega oma huvide esindajaid omavalitsusorganites. Olles linna valitsemises peaaegu piiramatult ainuvõimuga ja hoides enda käes välissuhete pidamise autonoomiat, sai patriitskond omandada suurema osa linna sissetulekuist ja sellega suurendada veelgi oma jõukust. Võimu teostajaks alllinnas oli ma-

gistraat ehk raad, mille koosseis koosnes linna patriitskonna esindajaist (olid ametis eluaegselt). Suurkaupmehed kuulusid raelikmete hulka ja olid organiseerunud nn. Suurgildi.

Linnaõiguse allikatest kõneldes tuleks kõigepealt märkida Tallinna linnaõiguse allikana kehtinud Visby õigust. Viimane kujutas endast linna- ja mereõigust (kujunes välja IX-X saj. Visby linnas Gotlandi saarel ja kehtis XI-XIV saj.) ning tema allikaiks olid linnale antud privileegid, tavaõigus ja kohtupraktika. Visby õiguses reguleeriti kaubanduse korda, kaupmeeste seisundit ja nende omavahelist suhtlemist. Visby linnas asus apellatsiooninstantants Baltimaade linnade kaupmeeste tüliküsimumste otsustamisel. Visby mereõigus reguleeris kaubanduslikku laevandust Balti meres.¹

1248.a. pääseb Tallinnas kehtivusele kohalikele tingimustele kohandatud Lüübeki õigus. Tallinna linnaõiguse allikana esineb Lüübeki linnaõiguse koodeks Tallinnale 1257. aastast ja viimase alamsaksakeelne tõlge 1347. aastast; alamsaksakeelne Lüübeki linnaõiguse koodeks aastast 1282 koos täiendustega. Viimases puutume kokku määrusega käsitööametite, koosolekute pidamise kohta, juttu on veel käsitööst, pagarmeistritest, seppadest ja rätsepatest.

Visby ja Lüübeki õigus kehtis teatavate muudatustega Tallinna all-linnas. Toompeal - vasallide ja rüütlite võimukuses - kehtis tollal Valdemar Eriku lääniõigus. Kohalikele tingimustele kohaldatud Lüübeki õigus kehtis edaspidi Rakveres ja Haapsalus. Apellatsiooninstantantsiks oli neile linnadele Tallinn, kuna üleminstantantsiks kassatsiooni osas oli esialgu Visby, hiljem (kuni XVI sajandi lõpuni) Lüübek. Feodalismi ajal kehtis selline nõue, et apellatsiooninstantantsiks sai olla ainult see kohus, kust vastavad seadustikud olid pärit.

¹ Et Tallinna lähe suudmest mõõduv kaubatee ulatus juba VIII sajandi lõpul läänest kuni Volgal asunud kaubanduskeskuse ni ning IX sajandil kulges samu radu Novgorodi ühendustee Skandinaaviaga, siis on ka arusaadav, et sellises olukorras avaldab Visby õigus oma mõju Tallinnale. Vt. kaart Большая Советская Энциклопедия, изд. II, т. 35. К. 328.

Eesti ala teistes linnades - Tartus, Uus-Pärnus (Vana-Pärnus kehtis Saare-Lääne piiskopi poolt antud piiskopkonna- ehk stiftiõigus), Viljandis kehtis Riia linnaõigus. Käsitletud linnaõigustele ilmub täiendusi linnade raadide otsuste, nn. "Bürspraken" näol.

Tallinna juhtis raad, mis XIV sajandil koosnes tavaliselt 24 raehärrast ja 1-4 pürjermeistrist. Tallinn eesotsas raega saavutas Eesti linnade seas kõige suurema autonoomia. Raele allus linna valitsemine.

Raad jagunes kahte osa: 1) "istuv" raad (sitzende Rat) ja 2) "vana" raad, s.o. teotsev ja puhkav osa, kelle aastased ametiajad vaheldusid nii, et tänavune rae "istuv" osa järgmisel aastal on "vana" ja ümberpöördukt. Hiljem hakkas raad samas koosseisus püsivamalt tegutsema. Raad täiendas end koopteerimise (ise juurdevalimise) teel.

Linna valitsemine ja kohtuvõim linnas oli rae kätes, samuti ka linna huvide esindamine väljaspool ("välispoliitika"). Raad andis rae- või sundmäärusi, st. kõige mitmekesisemat laadi ettekirjutusi, mis olid linnaelanikele kohustuslikud. Sellega tegeles raad peale puhtmajanduslike küsimuste lahendamise (turu korraldamine, maaalade jaotamine, poliitilise elu korraldamine) veel normiandlusega, mis pidi täpsustama ja laiendama linnaseadusi. Rae võimkonda kuulus gildide, tsunftide põhikirjade kinnitamine. Oma esindajate kaudu võttis raad osa maapäevist, linnade- ja hansapäevist ning nendes vastuvõetud otsused, retsessid ja lepingud kuulusid täitmisele linnaelanike poolt, samuti linna poolt sõlmitud lepingud. Raad pidi ühtlasi valvama eespool märgitud otsuste, lepingute jne. täitmist. "Bürspraken'id" tehti linnaelanikele teatavaks ettelugemisega raekoja ees, tavaliselt turupäeval. Raad valvas, et kaupmehed alluksid seadustele ja kaubalaevad vajaduse korral peatuksid linnas. Rae loal ja teadmisel toimus kinnisvarade ost-müük ja pantimine. Administratiivsele tegevusele lisandus rae tegevuses ka kohtupidamine. Raad moodustas linna kõrgeima kohtuinstantsi (oli aga keskmiseks kohtuinstantsiks selles mõttes, et ta otsustele võidi edasi kaevata emalinna raele). Tsiviil- ja kriminaalasjus oli

kohtuvõimu esimeseks astmeks linna kohtufoogt, kuna raad moodustas teise astme. Rae võimkonda kuulusid ka juba esimeses astmes pärandi- ja testamenditüliasjad ja raskemad kriminaal-asjad, samuti ka kohtutoimetuste sissekandmine linnaraamatuisse. Tartus moodustas aga raad küll kohtuvõimu alal kõrgeima instantsi, kuid ta võim oli ses suhtes ometi selle läbi piiratud, et tema kõrval asus üks piiskopi ametnik. Foogtikohus koostus kahest linnakohtunikust ja piiskopidrostist. Kohtumaksud läksid võrdses osas linna- ja piiskopkonna kassasse. Piiskop ei ole kunagi loobunud oma kohtuvõimust Tartus, vaid tal on alati olnud esindaja linnakohtus. Tartu rae poolt ametisse seatud kohtunik pidi andma ametivande raele ja drostile, kuna aga viimane pidi vande andma piiskopile, toomkapitlile ja piiskopifoogtile. Linnaõigus kehtis Tartu pärislinnas, linnuse piirkonnas see aga ei kehtinud.

3. KRIMINAALÕIGUS.

Feodalismiajastu valitseva klassi moodustavad feodaalisan-dad loovad oma kriminaalõiguse, mille ülesandeks on pärisor-jusliku korra ja feodaalse omandi kaitse ning pärisorjusliku ja feodaalidest sõltuva talupoegkonna vastupanu mahasurumine.

Feodalismi kriminaalõiguse iseloomustavad iseärasused on ilme vägivallasüsteem ja feodaalkorra õigusemõistmise alu-seks olev eri klasside ja seisuste avalik ebavõrdsus seaduse ees. Feodalismi kriminaalõigus - see on rusikaõigus ja privi-leegide õigus.

Feodaalkorra kriminaalõiguse iseloomustavad tunnused, tema vägivald, valitsevate seisuste privileegid, eksploateerit-ava massi - pärisorjastatud talurahva õigusetus on iseloomus-tuse leidnud Engelsi hinnangus, et mitte tähtsusetuks ning alatiseks kauplemisesemeks oli vürstide käes ka õigusemõist-mine. Õigusemõistmisest võis keelduda. Kohus oli müüdav ja kui rüütel ei saanud talupojalt mingil muul viisil raha, siis heitis ta võlgniku lihtsalt vanglasse ja nõudis talt lunara-

ha¹.

Kriminaal-õiguslike normide olemus seisnes feodaalide huvide kaitsmises ekspluateeritavate masside kallalekippumiste vastu. Kriminaalrepressioonide teravik oligi põhiliselt suunatud ekspluateeritavate vastu.

Kriminaalrepressiooni ranged vahendid valitsevale klassile kõige ohtlikumates kuritegudes (feodaali vara röövimise ja riisumise, süütamise jne. eest) kõnelevad feodaalide kartusest rahvamasside ees. Kriminaalkuritegudeks peeti riigi reetmist, ühiskondliku korra rikkumist ametiisikute poolt ametikohustuste täitmisel, röövimist, vargust, süütamist, vägistamist, kehaliste vigastuste tekitamist, laimamist jne.

Võrdlemisi ulatusliku grupi moodustasid kuriteod, mis olid suunatud omandi vastu. Üheks ohtlikumaks kuriteoks, omandi vastu suunatud kuriteoks peeti kvalifitseeritud vargust (raske vargus), mis pandi toime "kõrgesti rahustatud kohas" (turul, kaubateedel, kirikus). Karistuseks oli siin ette nähtud surmanuhtlus. See oli tingitud sellest, et röövkallaletung oli suunatud peamiselt feodaalide omandi vastu ja feodaalid olid huvitatud endi vastu tegutsevate isikute füüsilisest hävitamisest.

Ühtlasi tuleb silmas pidades, et edaspidi keelatakse seoses rahanduslik-kaubanduslike suhete arenguga ja klassivõitluse teravnemisega teatavaks perioodiks ja teatavates kohtades feodaalide omavahelised tülid, omakohus (feed). Seda oli kõigepealt vaja feodaalide klassi jõudude konsolideerumiseks rahvamasside liikumise ohu ees. Sellest olid huvitatud ka linnad ja need feodaalid, kes olid huvitatud kaubanduse arengust. "Rahustatud kohas" ei tohtinud lahendada omavahelisi tülisiid. Rahu tähistamiseks püstitati koguni lipp (turul kauplemise ajal) jne., et võimaldada rahulikku kauplemist ja kaupade edasitoimetamist. "Rahustatud kohaks" püüti kuulutada ka feodaali ja linnakodaniku (bürgeri) maja. Arvete õiendamiseks tuli oodata vastava isiku väljumist majast, et mitte "eksita-

¹ vt. K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 7, изд. 2-е, Iк.350.

da" teisi elanikke.

Surmaotsus oli seaduseraamatus ette nähtud tapmise, rõõvimise, kvalifitseeritud varguse, vägistamise, piiririkumise jne. eest, kuid praktikas võis feodaal sellest sageli pääseda, kuna surmanuhtlus asendati meherahaga.

Liivimaa rüütliõiguse kohaselt rakendati seda ainult privilegeeritud isikute suhtes võrdsete seas. Alamate seisuste, s.t. talurahva suhtes võisid rüütliid karistamata rakendada igasugust omavoli ja toime panna peaaegu igasugust kuritegu. Liivimaa rüütliõiguse kohaselt rakendati riigi reet- ja suhtes rattal liikmete purustamist; vasallitruuduse murdmise puhul jäeti vasall ilma läänist ning mõningaist privileegidest. Kvalifitseeritud kuriteoks peeti ette kavatsatud mõrva ning karistusena oli ette nähtud pea maharaiumine. Kehalised vigastused olid reglementeeritud kaunis kasuistlikult, nimelt käe, jala jne. vigastamine. Raskeks kuriteoks rüütliõiguse kohaselt peeti abielutruuduse murdmist, naise vägistamist jne.

Talurahvaõiguse kohaselt oli ette nähtud isanda korralduse mittetäitmise korral peksukaristus, kümnnise mittetäitmise puhul - surmanuhtlus.¹ Varavastaste kuritegude seas nimetati talurahvaõiguses rõõvimist teedel, kirikus, tubades, mille eest oli ette nähtud surmanuhtlus. Teiste varavastaste kuritegude seas esinevad hobusevargus, heinavargus, vargus kirikus; metsa, heina, vilja süütamine; võõra põllu üleskünnimine. Kohtuotsused talurahvaõiguse kohaselt olid lõplikud. Talurahval ei olnud seega õigust esineda edasikaebusega kõrge- mas instantsis. Feodaalsõltuvuse tingimustes ei saanud talurahvas tegelikult end kaitsta isegi nn. talurahvaõiguses fikseeritud sätete alusel.

Feodaalõigust iseloomustab erinevate karistuste määramine sõltuvalt süüdistatava ühiskondlikust seisundist.

Pärisorjuses oleva talupoja elu, au ja vara polnud tege-

¹ vt. Eesti NSV ajaloo lugemik, I köide, koostasid J. Kahk (toimetaja) ja A. Vassar, Tallinn 1960, lk. 60 jj.

likult pea-aegu üldse kaitstud, igatahes tunduvalt nõrgemal määral kui vaba inimese elu, au ja vara, rääkimata feodaalide kaitsest. Feodaalõiguse - õiguse kui privileegi - üheks põhiprintsiibiks on erinev suhtumine feodaalisandate ja feodaalselt sõltuva talupoegkonna huvide kaitseks. Tolleaegse feodaalse õiguse üheks iseloomustavaks jooneks oli ka see, et ei tehtud vahet kriminaal- ja tsiviilõiguslike õigusrikkumiste vahel.

Kuriteo subjektideks olid feodaalid, linnainimesed ja feodaalselt sõltuvad talupojad. Feodaalse killustumise (õiguslik partikularism) tõttu oli jurisdiktsioonile allumine erinev. Katoliikliku kiriku jurisdiktsioon oli seejuures õige laiaulatuslik.

Kuriteo liikide käsitluses tuleb kõigepealt märkida feodaalvõimuvastaseid kuritegusid. Nende kuritegude hulgas on esikohal feodaali vastu sihitud ülestõusu organiseerimine ja sellest osavõtmine (mässu algatamine). Teise tähtsama kuriteona esines riigi reetmine, vasallitruuduse murdmine. Need mõlemad kuulusid avalik-õiguslike kuritegude hulka ("kuritegu riigi ja ühiskonna vastu") ja nende rikkujaid jälitati ja karistati avaliku võimu algatusel. Eraõiguslikeks kuritegudeks peeti kuritegusid isiku vastu ja varavastaseid kuritegusid (jälitamise algatajaks oli kahjukannataja). Feodaalõiguslikud seaduseraamatud osutavad suurt tähelepanu kuritegudele isikupuutumata vastu. Üksikasjaliselt käsitletakse peaaegu iga kehaosa vigastust. Enamik karistusviise olid varalised karistused, s.t. kuritegu sai tasuda varandusega. Veretasu kadus. Elu hinnaks oli nelikümmend marka, mis oli küllaltki suur summa. Silma, jala ja kääre äralõõmise eest tuli maksta kakskümmend marka. Iga liiki kehavigastused, nagu hamba väljalõõmine, sõrmede äralõõmine, valu tekitamine olid üksikasjalikult kirjeldatud ja hinnatud. Isiku tahtlik tapmine oli raskeimaks isikuvastaseks kuriteoks. Feodaalõiguses peeti peksmist tõsisemaks kuriteoks kui relvaga haavade tekitamist. Siin oli oluline, kas löök oli teostatud "auväärses esemega" (näit. mõõgaga) või mitte. Auvastase kuriteo hulka arvati

teoga solvamist ja suulist solvamist. Teoga solvamine oli näiteks kellegi tõukamine.

Varavastaste kuritegude hulgas osutavad seaduseraamatud suurimat tähelepanu vargusele - võõra vara riisumisele. Röövimist (ja väljapressimist) peeti feodaalide seas raskeks kuriteoks. Varguseks beti ka laenatud asja omastamist (usalduse kuritarvitamist). Vargust liigitati liht- ja kvalifitseeritud varguseks (viimase määramisel lähtuti kõigepealt sellest, kus see toime pandi).

Karistuste liigid. Feodaalõiguse põhiprintsiibid nõudsid veretasu kaotamist ja selliste normide kehtestamist, mis oleksid kaitsnud feodaalide elu, tervist, au ja varandust võrreldamatult tugevamini kui teise seisusesse kuuluva inimese elu, tervist ja varandust, rääkimata feodaalselt sõltuva talupoja kaitsest. Kättemaks asendati rahalise karistusega. Karistati mitte niivõrd vabaduse piiramisega, kui surmaga või varanduslikult. Esinesid järgmised karistuste liigid: 1) surmanuhtlus; see oli raskeim karistus ja selle täidesaatmisviisid olid: a) pea maharaiumine mõõgaga, b) füüsiline piinamine (rattal liikmete purustamine, hobuste vahel lõhkikiskumine); c) häbitavad hukkamised (poomine, uputamine, elusalt matmine, põletamine); 2) ihunuhtlus (kepihoopidega); 3) varanduslikud karistused (kuritegu tasuti varandusega ja veretasu kadus). Kui trahvitul puudusid võimalused trahvi tasumiseks, tuli tal vabaduses viibimiseks muretseda vastutajad ehk käendajad, kelle feodaalselt sõltuvatel talupoegadel olid nende isandad.

4. KOHUS.

Kohus kajastas valitseva feodaalide klassi huve, kindlustades neile privileege ja masside kohtuliku mahasurumise ning vaoshoidmise. Kohtuvõim oli lahutamatult seotud feodaalse maaomandiga. Feodaal oli poliitilise ja kohtuvõimu kandjaks tema valdusalal asuvate elanike üle. Maahärradelt maade läänike saamisega omandasid vasallid lääniõiguslikke kohtumõist-

mis-, maksustamis- ja ka normiandluse õigusi. Kohtupidamise üldisel iseloomustamisel tuleb tähendada, et kohus koosnes mitte ainult maahärrast või ta volinikest, vaid ka selle seisuse esindajaist, millesse kuulusid tülitsevad pooled. Talurahva üle oli kohtumõistjaks üldprintsipi järgi maahärra või tema volinik - foogt. Foogt oli eriline ametnik, kes esines kogu Vana-Liivimaa territooriumil. Tema peamiseks ülesandeks oli kohtumõistmine kogu ettenähtud territooriumi elanikkonna üle. Peale kohtulike funktsioonide täitis foogt vahel ka halduslikke, sõjaväelisi jt. funktsioone.

Kohtulik arutelu toimus asustatud kohas, esialgu tavaliselt endiste vakuste keskustes, kus samaaegselt teostati elanikkonna maksustamist. Et foogtid ei osanud kohalikku keelt, siis kutsuti kohtulikule arutelule talurahva vanemad, kes oskasid kohalikku keelt ja tundsid antud koha tavasid. Foogt mõistis kohut vallutajate õigusest lähtudes, kuid vahel juhindus ta ka kohalikest tavadest. Foogti tegevust iseloomustab omavoli ja ülekohus. Maade läänistamisega läks vasalli kätte ka kohtumõistmine viimasele antud lääni ulatuses elava talurahva üle. Foogtikohust asendab kohati mõisakohus. Piiskopkonna vasallid omandasid kohtuvõimu oma lääni koostisosana. Liivi orduriigis aga säilitas ordu kohtuliku võimu enda käes; kohtulikku võimu teostas foogt. Mõisakohtu kohtunikuks oli tavaliselt mõisnik (feodaal) ning kaasistujateks (lad. assessors, sks.k. Beisitzer) teised mõisnikud. Mõisakohtu istungile kutsuti tavaliselt ka külavanemaid, tõenäoliselt selleks, et kergendada juurdlust ja protsessi. Kohut loeti vahlitseva klassi seas õiglaseks, kui kohtumõistjad olid ühest seisusest, linnakodaniku üle pidi kohut mõistma linnakodanik, vaimuliku üle otsustasid piiskop ja toomkapiitel, seda aga ei rakendatud feodaalselt pärisorjastatud elanikkonna enamuse suhtes. Talupoegade üle mõistsid kohut feodaalid. Feodaalkohtule on iseloomustavaks ka see, et nad ei tegelnud ainult kohtu alal; kohtupidamine oli seotud maksustamisega. Enamikku karistus viis feodaalne kohus teatavatel tingimustel asendada lunarahaga. Lunaraha kõrge määrad kindlustasid kõrgemate seisuste karistamatuse ja olid kättesaamatud ekplusteeri-

tavale massile. Maade läänistamisega Vana-Liivimaal läks kohtuvõim talurahva üle suuremal või vähemal määral vasallidele.

Taani valdused Eesti alal (Harju- ja Virumaal) kujutasid endast erilise, peaaegu Taaniast eraldunud osa. Taani kuningad, vastu võttes Eestimaa hertsogi tiitli, andsid sellele valdusele korra, mis oli kaunis sarnane korraga teistes Liivimaa osades. Provintsi kõrgeim võim oli usaldatud Taani kuninga poolt määratud asehaldurile (Hauptmann, Capitaneus) ja tema juures moodustatud kuninglikule või maanõukogule. Sellele asehaldurile koos maanõukoguga kuulus nii valitsemiskui ka kohtuvõim (omapärane kohtuorgan privilegeeritud feodaalidele). Maanõukogu koosnes 12 liikmest (Räthe, Rathsherrn, Rathsheute, Landräthe, Consillarii), kes määrati Taani kuninga poolt Harju- ja Virumaalt (mõlemast kuni kuus). Apellatsiooninstanttsiks maanõukogu otsusele oli lääni asjus Taani kuningas. Ülejäänud asjus olid asehalduri ja maanõukogu otsused lõplikud. 1347.a. läheb ülemvõim Saksa Ordu kõrgmeisterile ja 1520.a. Vana-Liivimaa ordumeistrile teatavate kohalike iseärasuste säilitamisega ordu maade koosseisus. Kohtu esimeseks instanttsiks, nagu Taani võimutsemise ajalgi, oli meeskohtunik, kes valiti maanõukogu poolt ettenähtud aja möödumisel meespäevadel ja kes mõistis kohut oma ringkonnas kuni järgmise meespäevani. Üks meeskohtunik oli Harjus, teine Viirus. Iga meeskohtunik kutsus kohtuistungile kaasistnikke (Bisitter, Beisitzer) kaks maad omavat vasalli (samast ringkonnast). Läbi vaadanud tõendid, mis esitati hageja ja kostja poolt, esitas meeskohtunik asja nn. Ordelsmann'ile, kes esines kohtus vandekohtunike esindajana ja esimehena. Meeskohtuniku otsusele võis apellatsiooni korras pöörduda maanõukogusse. Maanõukogu tuli kokku igal aastal kindlal ajal Tallinnas komtuuri eesistumisel ja Rakveres foogti eesistumisel. Maanõukogu otsustele edasikaebamine oli keelatud. Piiskop ja kõik vaimulikud isikud esitasid oma kaebused vasallide peale viimase elukoha (ringkonda kuuluvuse) järgi. Vaimulike süüdistamise asjus pöörduti kaebusega Tallinna piiskopi kui kõikide

Harjus ja Virus asuvate vaimulike seadusliku kohtuniku poole. Vasalli ja piiskopi vaheliste tüliküsimuste puhul (maavaldus- te ja talurahva asjus) mõistis kohut just selleks puhuks moodustatud kohus (koosnes 8 liikmest: neli määras piiskop oma kapiitlist või mujalt, neli valisid vasallid maanõukogu koos- seisust, kaks Harjust ja kaks Virust). Kaheksa kohtuniku ot- sus oli lõplik. Kui aga kohus ei saavutanud kokkulepet, siis määrasid tülitsevad pooled vahendajaid, iga pool ühe või kaks; nende nimed kanti erilisele sedelile ning loosi teel määrati, kes peab küsimuse lõplikult otsustama. Otsuse täitjaks oli sel juhul meeskohtunik.

Tallinna komtuur kutsus igal aastal Tallinnas kokku Har- ju maanõunikke, kes kolme päeva jooksul mõistsid kohut.

Rakvere foogt aga kutsus omalt poolt kokku oma ringkonna (Viru) nõunikke (igal aastal) ringkonna Maanõukogu nõudmisel selleks, et mõista kohut (Dingelstag).

Iga kolme aasta tagant kutsus Tallinna komtuur ringkonna maanõukogu nõudmisel kokku üldise meespäeva (Gemeiner Mann- oder Richteltag), kus kohus vastas läbi kõigi vasallide asju. Nendel üldistel meespäevadel arutasid vasallid niisama nagu mujal Vana-Liivimaaalgi "ühiskondlikke asju". Harju ja Viru vasallid omandasid õige varakult kohtuvõimu talurahva üle. Umbes 1315.a. paiku Harju-Viru vasallkonna huvides koostatud nn. Valdemar-Eriku õigusega "on kuningas kohustatud neile (s.t. vasallidele) läänni andma ja nimelt varustama neid õigu- sega selle kohta, täieliku kasutamissoigusega, kümnisega, hin- nusega, kogu kaela- ja kääkohtu õigusega külas, väljal, met- sas, vee peal ja nii kaugel, kui läänimehe maa piir ulatub".¹ Mingisugust edasikaebamist vasalli otsuse peale talurahva poolt Harju-Virus ei olnud ette nähtud. Stiftides olid esime- se astme kohtuiks meeskohtud, teise astme kohtuks stiftinõu- kogu. Piiskopi otsustele sai edasi kaevata ülemaakohtusse (Oberlandgericht), mis oli teiste sõnadega maanõukogu kohtu- instantsiks. Piiskopkonna (Stiftsrat) nõukogu oli aga piiskop- kondade kõrgeimaks kohtuinstantsiks.

¹ Eesti NSV ajalugu, Ikd., op.cit., lk.171.

Kohtuasutised olid ühesugused nii piiskopkonna kui ka ordu valdustes. Esimeseks instantsiks tsiviilasjus oli meeskohus, mis koosnes valduse valitseja (feodaali) määramisel kahest kaasistujast ja mitmest vandekohtunikust - hirsnikust (Urtheilfinder, Schoeffen, Geschworene).

Kohtu liikmed valiti vastava valduse vasallide seast. Sellest kohtust läksid asjad edasi piiskopkonna valdustes piiskopkonna nõukogusse, ordu valdustes - ordu nõukogusse. Kolmanda ning viimase instantsina olid Vana-Liivi maapäevad. Meeskohtu kaasistujateks olid kaks vasalli kaebealuse piirkonnast. Esialgul esindas meeskohtunik maahärrat, kaasistujad vasalkonda. Edaspidi valiti ka meeskohtunik vasallide maapäeva poolt. Kohtumenetlust meeskohtuis iseloomustab äärmine formalism. Menetlus toimus küll suuliselt, kuid oli asetatud täpselt kindlaksmääratud raamidesse, millest kõrvalekaldumine tõi kaasa protsessi kaotuse. Poolte esitiste puhul polnud näit. võimalik vääratunud sõna või lauset parandada. Et vältida sel alusel protsessi kaotust, kasutasid pooled eeskõnelejat (hea eeskõneleja saamine oli jõukama eeliseks). Eeskõneleja väljendusi oli pooltel võimalik parandada. Taoline olukord oli ka tõendamismenetlusega, kus valitses samasugune formalism. Peamisteks tõenditeks oli vanne, kohtulik tunnistus, paiklik järelevaatus, ordaalid.¹ Kohus otsustas, kummale poo-

¹ Ordaalid ehk "jumalakohus" kujutas endast kohtus vaidlevate poolte õiguse ja süü väljaselgitamise viisi, mida kasutati ulatuslikult ka feodaalses kohtuprotsessis. Ordaalid kajastasid aja vaimu, mis oli läbi imbunud ebausust. Ordaalid seisnesid katsetamises rauaga, tule- ja veeproovides (süüdistatav pidi kindla aja jooksul hoidma käes või kandma tulist rauda või võtma mingisuguse eseme keeva veega täidetud katla kesest: tugev põletus tõestas süü; seotud kätega katsetatav heideti vette: teda peeti süütuks, kui ta ei vajunud põhja) jne., seega arvati, et ilmsüütut "aitab jumal". Ordaalina esi- nes ka nn. kohtulik kahevõitlus (tülitsevate poolte kindlate reeglite kohaselt relvastatud võistlus kohtu ees) süüdlaseks tunnistati kaotaja, sest arvati, et "jumal on õige poolt ega lase süütul kannatada." Kohtu osa seisnes ordaali kombetalituse juhtimises ja ta tulemuste konstateerimises ja seda käsitleti kui jumala otsust vahelesegamist kohtuprotsessi. Oluline oli ka kohtu otsus selle kohta, kellele pooltest võimal- dada oma väidete tõestamist ordaali abil. Selleks et ordaale

lele anda õigus vandega tõendada oma väidete vastavust tõele, millega sai jällegi edukalt teostada klassipoliitikat. Vanne oli nn. kehalik vanne, mille süüalune pidi isiklikult sooritama, ja kaasvandujate vanne. Kohtumenetlus toimus küsimuste kaupa, s.o. iga protsessis esile kerkiv küsimus tuli lahendada eraldi otsusega. XV sajand toob muutust protsessimenetluses. Vande ja ordaalide kõrval (rakendati kõige sagedamini talurahva suhtes) hakati kohtutes ka tunnistajaid üle kuulama. Tunnistajate tekkimine mõjustas vannet, mis toimus nn. kaasvandujate kaudu. Esialgu esinesid veel mõlemad tõendiliigid kõrvuti, edaspidi aga kaovad kaasvandujad protsessist. Koos tunnistajatega hakati tõenditena kasutama ka dokumente. Sellega kaob tõendamisõigus - pooled pidid nüüd ise tõendada oma väidete vastavust tõele. Protsessimenetlusesse tungib ka kirjalikkuse printsiip (pooled esitasid kohtule oma seisukohad kirjalikult, kusjuures polnud enam tarvilik kasutada eeskõnelejat).

Kriminaalkohus ordu maades kuulus komtuuridele ja foogtidele, piiskopkonnas nn. piiskopkonna foogtidele (Stiftsvögte) kaasistujatega vasallide seast.

Foogt või vasall (mõisahärra) ei teostanud kohtuvõimu üksinda, vaid harilikult olid tal veel kaasistujad. Kohtu-

täielikult kohandada feodaalprotsessi klassihuvidele, olid kahepoolsed ordaalid muudetud ühepoolseks katsetamiseks. Kohus (s.t. feodaalid) määras, missugune pooltest peab ordaali abil oma süütust tõestama ning see otsus tegelikult määras vaidluse juba ette ära. Mis puutub nn. kohtulikku kahevõitlusesse, siis esines ka erinevate seisuste esindajate vaheline kohtulik võitlus, näit. feodaali ja linlase vahel, kusjuures esimene sai eelise relvastuses ja sellega sattus privilegeeritud olukorda. Kristlik (katoliiklik) kirik toetas ja kultiveeris ordaale ja kasutas neid ühe vahendina oma autoriteedi tugevdamiseks, kasutades seejuures jämedat võltsingut. Ordaalid, olles üheks primitiivseks kohtuprotsessivormiks, on tüüpilised varajase feodalismi ja feodaalse killustumuse ajajärgule. Aja jooksul väheneb ordaalide tähtsus seoses sellega, et võistkondliku protsessi tõrjub välja inkvisitsiooniprotsess. Eesti alal esinevad katsetamised rauaga pärast XIII sajandit ainult talurahvaõiguses. Rüütli- ja linnaõiguses see ordaaliliik tühistati juba XIII sajandil.

võim aga ei teostanud otsust ilma hirsnikuta. Tema ülesandeks oli leida konkreetset juhul kohaldamisele tulev õigussäte (kehtivat õigust silmas pidades), mille piirides kohtu eesistuja karistuse määras. Kuigi "õigusleidja" pidi olema naaberalalt (et mõjustamist vältida), oli ta sellele vaatamata feodaalide klassihuvide ustav kaitsja ja seetõttu mingisugusest "mõjustamise vältimisest" feodaalide huvide vastaselt ei saanudki olla. Foogt või vasall võis hirsnikkude otsusega rahulduda, kuid ta võis ka nende otsust muuta. Otsuste täitmine toimus võimalikult kohe pärast otsuse lõplikku langetamist. Vasalli jurisdiktsioon (kohtupidamises antud ala talurahva üle) haaras esialgu vaid vähem tähtsaid kriminaalkuritegusid ja kohtupidamine toimus seoses vakupidustustega (kohtu eesistujaks oli feodaal ja kohtu koosseisus oli peale tema veel mõni feodaal ja hirsnik). Viimaseiks olid jõukamad talupojad. Raskemas kuriteos aga viidi sellise kohtu koosseisu täiendavalt veel mõned naabervasallid (feodaalid).

Kohtupidamine talurahva üle kriminaalasjus toimus järgmiselt: vangistanud mingis kuriteos kahtlustatava talupoja, teatas nadlik, kelle valdusalal süütegu oli toime pandud, ligemale asehaldurile juhtumist ja palus viimast määrata esindaja mõisakohtusse. Kohtunikeks kutsuti mõningaid vannutatud feodaale ja hirsnikeks salk vanemaid mitteasjaosalisi talupoegi. Pärast asja läbiarutamist kohtus läksid hirsnikud kõrvale ja tegid "talurahvaõiguse" ja maa kombe järgi otsuse. Kui kohtunikele näis otsus maa tavaga mitte kooskõlas olevat, kutsuti hirsnikud uuesti ette ja manitseti neid oma otsust muutma. Kohtunikel-feodaalidel oli otsuse revideerimise õigus, s.o. nad võisid karistust pehmedada või tugevdada. Hirsnikkude poolt süüdimõistetud kaebelusele määrasid karistuse kohtunikud. Tsiiviliasjas oli kohtu koosseis samasugune. Vaheseks ainsaks selleks, et siin ei olnud kohtunikel otsuse revideerimise õigust ja hirsnikkude poolt tehtud otsus oli mõisakohtus lõplik. Edaspidi asendab läänistatud maadel vaku- (foogti-) kohut mõisakohus. Viimase eesistujaks oli piirkonna mõisnik ja kaasistujateks naabruskonna feodaalid. Sellena olid siis talurahva kohtu käivais kohtuasjus eesis-

tujaiks feodaal või feodaali huvide ustavad esindajad nn. "vanad talupojad". Kohtulike võimude otsustes ilmes eriti eredalt feodaalse kohtu klassiilme (feodaal-mõisnik oli sa-maaegselt ka kohtunikuks). XV sajandi keskelt peale sõlmisid piiskopid, ordu ja rüütelkonnad omavahel terve rea kokkulep-peid, millega kohustusid pagenud talupoegi vastamisi välja andma. Selleks tekkisid XV sajandi algul adra- ehk haagikohtu-nikud (Hackenrichter). Nende ülesandeks oli talupoegade-põ-genike tagasinõudmine, talumaade suuruse kindlaksmääramine adramaade järgi jt. politseilised funktsioonid. Adrakohtuni-kele pandi hiljem veel kergemate karistuste ja tsiviilotsus-te täitmine. Adrakohtunikud valiti arvatavasti maanõukogu poolt vasallide seast. Tülitsevate poolte nõudmisel sõitis adrakohtunik koos viimase poolt kutsutud kahe kohaliku maa-valdaja-vasalliga kohale, kus siis toimuski kohus tülitseva-te poolte ülalpidamisel (igaühel ei olnudki materiaalseid võimalusi kohtunike kohalekutsumiseks).

Kuni XIV sajandini (incl.) esines Eesti maa-alal võist-lev kohtuprotsess. See oli selline protsessitüüp, kus kannatanu ise oli kohustatud toimetama kaebealuse kohtu ette ja esitama kohtule vajalikud tõendid. Kohtusse ilmunud või toi-metatud kaebealuse süü ülestunnistamine oli kohtule aluseks karistuse määramiseks. Sellega siis võeti kohtualuse poolt süü ülestunnistamist tõendina. Kui aga kohtualune ennast süü-di ei tunnistanud, asuti tema süüd kindlaks tegema. Kõige-pealt nõuti kohtualuselt, et ta vandega kinnitaks oma süüdi mitteolekut. Kohtualune tõi kohtusse kaasa vahel ka oma naab-rid. Nemad pidid tõendama mitte kohtualuse süütust antud süü-distuses, vaid kohtualuse üldist "head nime" (kohus pidi sel-lest järeldama, et kohtualune ei võinud ka seda süütegu soo-ritada, milles teda süüdistati). Kuid kohus võis ka mitte rahuldada säärase kohtualuse või kaasvandujate vandega, vaid nõudis veel teisigi süütuse tõendeid ja nimelt - ordaale. Võistkondliku protsessi kohtumenetlus algas ainult kannatanu kaebuse põhjal ja leppe teel sai seda igal ajal lõpetada. Ühe poole puudumisel võistkondlikku protsessi toimuda ei saa-

nud. Kui süüdistaja loobus süüdistamisest või leppisid pooled omavahel, lõppes menetlus. Tunnistas kohtualune end süüdi, lõppes jällegi menetlus, sest puudus võistlus ning kohus tegi otsuse. Kohtuotsust ei põhistatud. Võistleva protsessi väljatõrjumine ja asendamine inkvisitsioonilise protsessiga toimus Eesti alal XIV sajandist alates.

Kiriklikus kohtupidamises oli peainstantsiks kohalik piiskop ja tema otsusele oli võimalik edasi kaevata kardinaalide kolleegiumile ja paavstile. Kiriklikus kohtupidamises kujunes eriline kanooniline protsess. Kanoonilist protsessi iseloomustab selline kohtupidamise kord (kiriklikes kohtutes), kus tõendite hulgas esinesid alguses katsed veega. Seda ordaaliliiki nimetati "kanooniliseks puhastuseks". Edaspidi seoses ketserluse kasvuga, mis kajastas feodaalselt rõhutatud masside protesti feodaalide omavoli ja rõhumise vastu, lubab kirikukogu alustada kohtu poolt süüdistust ka lihtsa teadaande põhjal, ilma et teadaandja oleks kohustatud olnud süüdistust tõestama ja teadaande eest mingit vastutust kandma. Kanooniline protsess rajanes inkvisitsioonilistele põhimõtetele. Ta asendas varem esinenud võistkondlikku protsessi. Esiialgu allusid kirikukohtutele ainult vaimulikkude kuriteod. Edaspidi õnnestub kirikukohtusse tõmmata ka mõningaid ilmlikkude isikute kuritegusid, mis olid sihitud kas usu või kõlbluse vastu. Asja algatamiseks ei vajanud inkvisitsiooniline protsess kaebust - "süüteo esinemisel" alustasid ametivõimud jälitamisest. Peale üldise uurimise (inquisitio generalis), s.t. kuriteo fakti ja kahtlusaluse kindlakstegemist toimus eriline uurimine (inquisitio specialis), s.t. kohtualuse süü kindlakstegemine. Kohtuniku isikusse oli seejuures koondunud süüdistaja, kohtumõistja ja "kaitsja". Tõendite hulgas oli suur tähtsus kohtualuse süü tunnistusel ja tunnistajate ütlustel. Kogu kohtuniku tegevus oli suunatud kohtualusel süütunnistuse saavutamisele ja kohtualusel oli sellises olukorras end raske (kui mitte võimatu) kaitsta. Inkvisitsiooniline protsess vajab kindlamaid tõendeid kohtualuse süü kindlakstegemiseks kui varem esinenud kahevõitlus ja ordaalid. Kohtutoi-

minguid seejuures protokolliti. Inkvisitsiooniline protsess loob riikliku süüdistaja, kelle kohuseks oli teadete kogumine kuritegudest ja süüdistuse algatamine. Inkvisitsioonilises protsessis ei informeeritud kohtualust küsitlemise alguses sellest, milles teda süüdistatakse, vaid esitati rida kaudseid küsimusi. Nendega taheti küsitletavat (kohtualust) viia segadusse ja sellises olukorras pidi ta vastu tahtmist kogemata üht või teist "üles tunnistama". Seejuures heideti kohtualune süütunnistuse saavutamiseks sageli vanglasse, kus rakendati piinamist. Inkvisitsiooniline protsess oli salajane ning seejuures osaliselt ka kohtualusele endale. Kuigi inkvisitsiooniline protsess seisis tehniliselt kõrgemal võistlevast protsessist, oli ta ometi puudulik ja võimaldas ulatuslikke kohtueksimusi ja omavoli. Rooma-katoliku kirik esines seejuures karistuse kergendamise, surmanuhtluse eitamise silmakirjalikkude loosungitega ("kirik hoidub verd valamast"), tegelikult aga tõstis karistuste karmust ja muutis teda veelgi massilisemaks. Katoliku kirik põletas "verd valamata" tuleriidal oma ohvreid. Rooma-katoliku kirik oli feodaalsüsteemi suur internatsionaalne teentrum. "Tema ümbritses feodaalkorda taevase armu püha aupaistega... Igasugune võitlus feodaalkorra vastu pidi siis võtma usulise ilme".¹ Rooma-katoliku kiriku mõjustusel võeti kriminaalseadustesse kõige julmema karistused "jumalasalgamise", "nõidumise" ja eest. "Püha inkvisitsiooni" kohtud põletasid massiliselt "jumalasalgajaid", "ketsereid", "nõidu". Katoliku kirik kasutas ulatuslikult dispensatsioonidigust (dispenso-vabastan). Dispensatsioon seisnes ühe isiku või isikute grupi vabastamises seaduse või kohustuse täitmisest. Dispensatsioonidigust kasutas katoliku kirik oma võitluses ilmaliku võimuga. Paavstid vabastasid alamaid paavstidele mittesobivaile valitsejatele antud vandest. Võitluses talurahvalikumiste vastu, mis tavaliselt esinesid usulise liikumise vormis, rakendasid piiskopid võitlus-

¹ Ф. Энгельс, Анти-Дюринг, Государственное издательство политической литературы 1938, лк. 414-415.

relvana nii kiriklikku kohut kui ka oma, feodaalse maaval-
daja kohut. Veel 1284. aasta Saare-Lääne piiskopi statuutides
on märgitud, et vaimulikes asjus kuulub kohtuvõim piiskopile,
muides asjades alluvad aga eestlased, see tähendab talupojad,
oma isandatele ehk vasallidele, kuid formaalselt on neil eda-
sikaebamise õigus piiskopile.

Kohtupidamise käsitlemisel Eesti alal feodaalse killus-
tumise ajajärgul tuleb veel silmas pidada, et alguses kehtis
osaliselt veel nn. omaabiprintsiip (omakohus) ja seetõttu
põlnud kohus võimeline alati looma maarahu (Landfriede). Oma-
kohtu kõrvaldamisega kasvas rööbiti ka kohtute korraldus.

Linna kohtuorganid. Esialgu määrasid piiskopid või tei-
sed suurfeodaalid endi esindajaina foogte, viimastel olid sa-
masugused funktsioonid nagu maa foogtidel. Sellega siis lin-
nakohtute esimeseks instantsiks oli esialgu linnafoogt, edas-
pidi raad. Linnafoogt oli linnas asuva erilise nn. foogtkon-
nakohtu eesistujaks. Edaspidi seoses rae tähtsuse tõusuga
(ta kompetentsi kuulusid tähtsamad asjad) jäid foogtkonna-
kohtutele väiksemad kriminaalsüüteod. Rae kohtufunktsiooni
teostamisest kujunes aja jooksul välja alatine raekohus (kõr-
gem kohtuinstants linnas).¹ Tütarlinna raekohtu otsustele
võidi edasi kaevata emalinna raele, kust vastav linn sai oma
õiguse.

Tallinnas lähe alates 1347.a. ülemvõim linnas Kõrgmeist-
rile ja loovutati 1459.a. Liivimaa ordumeistritele. Linna
seisuste vaheliste tüliküsimuste (kui üks pool pöördus ordu-
meistri poole) läbivaatamine usaldati magistri poolt valitud
komissarile, mõnikord koos linna magistraadiga. Magistraad
kohtuinstantsina arutas kriminaal- ja tsiviilasju ja oli lin-
nakohtu teiseks instantsiks. Esimese instantsi kohtuks kuu-
lus linnakohtunik, keda nimetati foogtiks ja kes oli eluaeg-
seks linna rae ehk magistraadi liikmeks. Käsitletud perioodi
algul oli linnafoogt kohtunikuks, hiljem jäi ta ainult esi-

¹ Vastavalt Hansa liidu põhikirjadele oli linnanõukogu
(lad. magistratus) ehk raad (skk.k. Rat) mitte ainult haldus-
organiks, vaid tal oli ka kohtulik võim.

mese astme või väiksemate asjade kohtuinstantsiks, kuna kõrgemaks ja tähtsamaks astmeks kujuneb linnaraad.

S I S U K O R D .

	Lk.
I. POLIITILISE AJALOO PÕHIMOMENDID	4
II. ÜHISKONDLIK KORD	8
III. RIIKLIK KORD	17
1. LIIVI ORDURIK (1237-1561)	21
2. TAANI VALDUS HARJUS-VIRUS (1219-1346)	24
3. TARTU PIISKOPKOND (1224-1558)	24
4. SAARE-LÄÄNE PIISKOPKOND (1228-1578).	25
5. LINNAD	26
6. VANA-LIIVI MAAPÄEV (LANDTAG)	28
IV. ÕIGUSE PÕHIJOOSED	30
1. ÕIGUSALLIKAD	32
2. LINNAÕIGUS	40
3. KRIMINAALÕIGUS	44
4. KOHUS	48

Hind rbl. 1.15
1961.a. - rbl.0.12